

L'exili dels periodistes

El silenci d'una nació

Lluís Costa (ed.)

L'exili dels periodistes. El silenci d'una nació

L'EXILI DELS PERIODISTES

El silenci d'una nació

Lluís Costa (ed.)

Documenta
Universitaria

Dades CIP recomanades per la Biblioteca de la UdG

CIP 849.9"19" EXI

L'Exili dels periodistes : el silenci d'una nació / Lluís

Costa (ed.). – Girona : Documenta Universitaria :

Oficina Edicions UdG, octubre 2025. – 1 recurs en

línia (92 pàgines)

Conté: Isidro Corbinos: Barça, La Vanguardia, exili /

Josep Maria Casasús i Guri – Agustí Cabruja i Auguet,

periodisme discret / Josep Maria Figueres – Irene Polo:

exili i mort a Buenos Aires / Glòria Santa-Maria Batlló –

L'exili de periodistes de Catalunya l'any 1936 / Albert

Balcells. – Descripció del recurs: 27 octubre 2025

ISBN 978-84-8458-758-3 (Oficina Edicions UdG).

ISBN 978-84-9984-723-8 (Documenta Universitaria)

I. Costa i Fernández, Lluís, 1959- , editor literari II. Contenidor

de (Obra): Casasús, Josep Maria. Isidro Corbinos: Barça, La

Vanguardia, exili 1. Periodistes – Catalunya – 1936-1939

2. Exiliats – Catalunya – 1936-1939 3. Espanya – Història – 1936-

1939, Guerra Civil – Periodistes 4. Llibres electrònics

CIP 849.9"19" EXI

Amb la col·laboració de:

I el suport de:

Correcció del text original: Tradusling

Disseny de la coberta: Iglésias Associats

Fotografia de la coberta: Càtedra Hipòlit Nadal i Mallol de Periodisme i Revistes en Català

© del text: els seus autors

© de l'edició: Universitat de Girona - Edicions UdG

© de l'edició: Documenta Universitaria®

Documenta Universitaria ISBN: 978-84-9984-723-8

Oficina Edicions UdG ISBN: 978-84-8458-758-3

DOI: 10.33115/b/9788499847238

Girona, octubre de 2025

Els textos i imatges publicats en aquesta obra estan subjectes —llevat que s'indiqui el contrari— a una llicència Creative Commons de tipus Reconeixement-NoComercial (BY-NC) v.4.0. Podeu copiar-los, distribuir-los i transmetre'ls públicament sempre que en citeu l'autor i la font i que no en feu un ús comercial. La llicència completa es pot consultar a <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.ca>

Índex

**Introducció. Reivindicar i recuperar
la memòria de l'exili**..... 7

LLUÍS COSTA

Isidro Corbinos: Barça, *La Vanguardia*, exili 23

JOSEP MARIA CASASÚS I GURI

Agustí Cabruja i Auguet, periodisme discret..... 35

JOSEP MARIA FIGUERES

Irene Polo: exili i mort a Buenos Aires 47

GLÒRIA SANTA-MARIA BATLLÓ

L'exili de periodistes de Catalunya l'any 1936 65

ALBERT BALCELLS

Introducció. Reivindicar i recuperar la memòria de l'exili

Lluís Costa

Director de la Càtedra Hipòlit Nadal i Mallol de Periodisme
i Revistes en Català de la Universitat de Girona

La noció d'exili s'associa indefectiblement a la nostàlgia, a la por, al desarrelament... Ens porta, sempre, a evocar situacions dramàtiques. L'exili sol representar l'acabament d'un món, la destrucció d'esperances i il·lusions. Com va reflexionar Walter Benjamin, «la felicitat sembla romandre sempre en el passat».

La Càtedra Hipòlit Nadal i Mallol de Periodisme i Revistes en Català convoca anualment, el mes de juny i al municipi del Port de la Selva, la Jornada de Periodisme i Exili, amb la voluntat de recuperar la memòria individual i col·lectiva de la professió periodística. Al llarg dels temps, ha patit diversos episodis provocats per la repressió dels governs, que han volgut silenciar la lliure expressió d'informacions i opinions. L'exili, voluntari o forçós, representa un cruel

desarrelament d'un sector fonamental en qualsevol societat, com és el periodístic.

Per la seva pròpia naturalesa, l'exili constitueix un univers encara no explorat del tot, però el seu estudi i reconeixement és fonamental per entendre les claus del desenvolupament històric, en el nostre cas, de Catalunya. Certament, la Guerra Civil (1936-1939) i el posterior règim franquista van representar un veritable drama per a la professió periodística catalana, que, entre la mort i l'exili, va perdre més del 80 % dels seus professionals. L'univers historiogràfic català s'ha preocupat, en les darreres dècades, per omplir els buits de coneixement de la història de l'exili, però, probablement avui dia les reflexions de l'historiador i polític Josep Benet, publicades l'any 1986 — han passat gairebé quaranta anys— en el pròleg del llibre de records de Claudi Ametlla, encara disposin de prou vigència: «Malauradament, no disposem encara d'una història que faciliti el coneixement d'aquell exili català. La manca d'aquesta història cal suplir-la amb la lectura de les obres que han escrit sobre l'exili Carles Pi i Sunyer i Joan Sauret, i de les biografies com la que Felip Calvet i J. M. Roig i Rosich han escrit sobre Josep Irla, president de la Generalitat a l'exili, o com la d'Artur Bladé i Desumvila sobre Antoni Rovira i Virgili».¹ La memòria d'algunes víctimes de l'exili han estat recuperades, en els darrers anys, en rigoreses investigacions com la de l'historiador i periodista Àlvar Llobet, que l'any 2022 va publicar un estudi sobre Joan Sauret i que en la II Jornada de Periodisme i Exili, organitzada per la Càtedra el 2024, pronunciava la conferència «Joan Sauret: Ressorgiment i esperança des de l'exili».

En la III Jornada de Periodisme i Exili, de la qual publiquem aquí el contingut de les conferències, la Guerra Civil i la repressió franquista s'han analitzat des de diferents

1 Pròleg de Josep Benet en el llibre d'Ametlla, C. (1986). *Des de l'exili*. Barcelona: Editorial Selecta, p. 9.

perspectives i a partir de diverses figures: Isidro Corbinos, a càrrec de Josep M. Casasús; Irene Polo, a càrrec de Glòria Santa-Maria; i Agustí Cabruja, a càrrec de Josep M. Figueres. D'altra banda, Albert Balcells transita per la memòria d'exiliats i mitjans de comunicació afectats en el període 1936-1937, quan, a criteri del professor Balcells, van abandonar Catalunya unes 50 000 persones. En aquest sentit, cita un estudi d'Albert Manent de l'any 1991. Tot i que l'any 2003 l'investigador Rubèn Doll-Petit encara escrivia que «continua essent molt difícil poder conèixer amb exactitud la xifra total de catalans que fugí del país», sobretot perquè «els arxius privats continuen essent una assignatura pendent per l'historiador i són molt pocs encara els que es poden consultar».² Sens dubte, encara queda molta feina per fer. L'exili provocat per la repressió franquista ha generat molta més recerca que la referent al període analitzat per Albert Balcells.

Cercar un significat de la pèrdua de la guerra que no evoqui destrucció i misèria és absurd. Amb l'entrada de les tropes franquistes a Catalunya, l'any 1939, el malson no havia fet res més que començar per a molts catalans que havien defensat o, simplement, havien cregut en la legitimació del govern republicà. Es fa difícil no percebre una sensació esfereïdora al cos, en llegir la descripció de la Girona que es va trobar el redactor de *L'Autonomista*, Josep Planes i Mundet, en tornar del front:

«Cap a mitjanit un camió de transport que anava a Figueres i que m'havia recollit a Mataró, em deixà prop del Banc d'Espanya. Girona semblava una ciutat morta, poca llum i moltes ombres de basarda, ni una persona ni

2 Doll-Petit, R. (2003). *Els «catalans de Gènova»: història de l'èxode i l'adhesió d'una classe dirigent en temps de guerra*. Barcelona: PAM, p. 9 i 10.

un cotxe enlloc. No volia amagar-me en el silenci ni en aquella foscor de tenebres i por. Sentia el primer esglai conscient i ofec: la inflor de peus i cames pesava com un plom, com una força cega que volia dominar-te i tu no pots fer-hi res. Ni rebel·lar-te. En la negror de la nit i en la recepció esquerpa hi començo a endevinar la tragèdia dels fets i de les revenges: el perquè es lluitava a matar, i no ho entenia. Com estimes la salut, quan l'has perduda; com t'apassiona la llibertat, quan te l'has jugada a cara o creu».³

La repressió de la postguerra evidencia l'ànim exterminador del nou règim. Tota la generació, entenent el concepte de la manera més extensa possible, política i intel·lectual, que havia pres partit a favor de la República va ser apartada definitivament de l'activitat social a través de la presó, l'exili o la mort.

Els homes que integraven el col·lectiu del món de la premsa i de la cultura van patir un daltabaix tan profund i radical, que podem afirmar que un percentatge superior al 80 % va deixar de participar en la vida pública. El seu destí va ser el silenci, provocat per la mort, l'exili, la censura o l'autocensura, segons les situacions.

A Girona, un cas molt significatiu i emblemàtic de la repressió franquista va ser el que van patir els germans Rahola: Darius i Carles, propietari i redactor del diari republicà *L'Autonomista*, respectivament.⁴

3 Planes Mundet, J. (1986). *L'obra i el temps de Josep Planes Mundet*. Girona: Col·lecció Saga, p. 14.

4 Costa, Ll. (2000 i 2019). *L'Autonomista: el diari dels Rahola. Els orígens del periodisme modern a Girona (1898-1939)*. Girona: Col·legi de Periodistes de Catalunya-Diputació de Girona (1a ed. i 2a ed.).

L'exili republicà. Foto Manuel Moros. (@Fons PENEFF)

En els darrers dies del mes de gener del 1939, la derrota es palpava en l'ambient. Girona s'havia convertit en una ciutat caòtica, que acollia milers de persones desarrelades que marxaven en direcció a la frontera, enfilant un penós exili. La casa de Carles Rahola es va omplir d'intel·lectuals i d'altres persones que trobaven en la llar dels Rahola el darrer esglai de comprensió i confort abans d'encetar l'episodi tràgic de l'exili. La imatge de la casa, com molt bé la descriu Agustí Cabruja, de qui el professor Josep M. Figueres en fa un interessant perfil professional i biogràfic en aquest volum que teniu a les mans, era corprenedora: «Abans d'emprendre el camí de la frontera, vaig anar a casa seva; vivia a la ronda de Ferran Puig, a uns passos de la Devesa... Era ple de gent, sobretot d'escriptors i periodistes de fora, els uns dormint en matalassos estirats per terra, als passadissos i a la sala, i d'altres asseguts silenciosament

i amb cares llargues, a l'entorn d'una taula».⁵ L'expressió de bonhomia i tranquil·litat tan habitual de Carles Rahola es va transformar en angoixa i neguit, com recordava l'historiador Ferran Soldevila: «Alguns companys que el van veure, a Girona mateix, els dies terribles de l'èxode, foren impressionats, no sols per la magror del seu rostre emmarcat ara d'una barba blanca com els seus cabells, sinó també per la seva expressió d'angúnia i desfici».⁶

Les incerteses i els dubtes, en el moment de prendre una decisió tan important com era la de quedar-se al país o creuar la frontera, multiplicaven, si això era possible, la inquietud i el dramatisme de la situació. Agustí Cabruja, des del seu exili mexicà, enviava a Miquel de Palol, l'any 1956, una carta per recopilar informació sobre escriptors gironins, en el marc del projecte que havia d'escriure un llibre⁷ —li remetia, també, l'esborrany del text on feia referència a la decisió que havia pres Palol de no exiliar-se— i expressava les penúries de l'exili i retreia, en certa manera, aquesta decisió:

«Que tristes i desoladores són gairebé totes les lletres que hom rep dels vells amics que, a l'hora de l'èxode, vam deixar a casa nostra, i també les d'aquells altres, no menys volguts i enyorats, que després d'uns anys d'exili s'hi ha anat reintegrant. És un dolor comú i un plany permanent, una sola veu i milers alhora, enmig d'una allau espessa de boira i tota encerclada de llot

5 Cabruja, A. (1987). *Polítics i escriptors gironins durant la Segona República*. Ajuntament de Salt, p. 10.

6 Soldevila, F. (1939). *Revista de Catalunya*, 94.

7 El llibre en qüestió no es va publicar fins a l'any 1987, quatre anys després de la mort de Cabruja, per iniciativa de l'Ajuntament de Salt, amb el títol ja esmentat abans de *Polítics i escriptors gironins durant la Segona República*.

i espines. Alcen els ulls al cel, i només veuen núvols i corbs, allarguen les mans, i tot és vauma i soledat. Viuen i no viuen, i, quan parlen, no sembla pròpiament que siguin ells els qui ens parlin, sinó el seu eco. Però són ells, sí, aquells nostres amics, ells, amb carn i ossos, amb el seu nom inconfusible i amb el seu rostre inoblidable.

El poeta Miquel de Palol —que, l'any 1939 no va tenir prou coratge per seguir-nos a l'exili, però que ben aviat va haver d'adonar-se del seu error, sobretot quan va veure que es començaven a afusellar homes com Carles Rahola, el seu gran amic de tota la vida—, en la carta que d'ell vam rebre amb motiu de la tramesa del meu llibre de poemes *Raïm*, ens diu coses, com per exemple: «Per nosaltres, els qui encara vivim en aquesta ciutat, tan distant i diferent de la que a vosaltres us acull, aquestes veus llunyanes que ens arriben no pots pensar el bé que ens fan. Ens encoratgen —i ens avergonyeixen— talment com si els exiliats fóssim nosaltres».

En una carta datada del 22 de març de 1956, Miquel de Palol contestava a Agustí Cabruja dient:

«Referent a les quartilles que m'envieu explicant el meu fet, he de dir-vos amic Cabruja que vos heu excedit en molt. Hi heu abocat el càntir gros, i això no s'hi val. Qualsevol creurà que es tracta d'un personatge.

De totes maneres, voldria fer-vos una petita observació, i vos prego que no vos molesteu ni prengueu cap mal sentit de les meves paraules. Me refereixo a l'exordi, o sigui a la influència que la guerra ha tingut en mi: de fet, jo ja feia molt de temps que no treballava, ni escrivia res. La meva actuació passiva i la meva situació familiar va aconsellar-me restar a Girona i, si bé és veritat que els primers temps se'm mirava com un bandoler, la gent ha acabat per oblidar-me: dic això

perquè heu de considerar que hi ha una gran diferència de la vida vista des d'on sou o des d'aquí».⁸

Girona al 1939. La població fugí dels bombardejos. SGDAP (Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions. Ajuntament de Girona). Fons: Col·lecció l'Abans de Girona. Autor: Campúa (José Demaría Vázquez). Ref: 342.

⁸ SGDAP (Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions. Ajuntament de Girona) Fons Miquel de Palol. Correspondència. Any 1956. Ref. General: 028456. Hem rectificat, alguna paraula de la grafia de l'original.

Totes aquestes descripcions són, indubtablement, colpidores i desestabilitzen les consciències, però la història, en aquest sentit, no ha estat prou allisonadora, si mirem la trista realitat dels exilis actuals i les misèries provocades per les guerres cruentes i els genocidis irracionals.

Darius Rahola, a diferència del seu germà Carles, va fugir de Catalunya i es va establir al Voló, a casa d'uns amics fabricants de taps, i, uns dies després, a l'Hotel Canigó d'aquella mateixa població. Al cap de poc temps, es va instal·lar a Perpinyà. El periodista Agustí Cabruja, en relació amb l'exili de Darius Rahola, va escriure:

«M'imagino el pobre Darius, en haver hagut de deixar Girona, el diari i la seva família estimada, caminant pels carrers del Voló i de Perpinyà; foragitat de la ciutat antiga, gloriosa, encara fa poc levítica, tota saturada de records i d'imatges que els seus ulls, plens de bondat, eixamplarien en les hores tristes de l'emigració. Ell amorosia el seu dolor amb l'escalf del somni; però no tenia la fortalesa que l'edat propera als setanta anys li escamotejava, i el descoratjament se li emportà la vida».⁹

Nostàlgia, tristor i desesperació, atributs propis dels exilis. Rosa Rahola, filla de Darius, ens va explicar, fa anys, com el seu pare anava constantment a la línia fronterera per veure si trobava alguna persona procedent de Girona que pogués donar-li notícies de la seva família.

La narració d'Agustí Cabruja té moltes similituds amb la de Claudi Ametlla, que escrivia, l'any 1945, des del seu exili francès:

9 Cabruja, A. (1987). *Polítics i escriptors gironins durant la Segona República*. Ajuntament de Salt, p. 85.

«Han començat a arribar, no massa nombrosos, els espanyols que foren deportats a Alemanya, ja com a treballadors forçosos, ja com a perillosos per llurs idees polítiques. Tornen desfets, sobretot els de la darrera categoria. S'aguanten dempeus, per un miracle de la voluntat; però la majoria han de ser hospitalitzats per més o menys temps. Aquests repatriats a la pàtria provisional, esdevinguda acollidora, contenen, de les penalitats passades, tota mena d'horror. I, de tant en tant, sense donar-hi massa importància per la insensibilitat que el dolor ha posat en llurs ànimes, us sobten amb paraules així: “El vostre amic tal, no crec que torni; deien que l’havien executat. I aquell altre pobre xicot, tampoc; no va poder resistir la fam i el fred. Va morir en un racó, com tants d’altres”».¹⁰

En aquella situació de marasme, els exiliats catalans van procurar mantenir contacte entre ells. Tot plegat era molt difícil. L'il·lustre polític i antic col·laborador de *L'Autonomista*, Miquel Santaló, va esmerçar molts esforços per sobreviure ell i la seva família, però també per ajudar altres persones, com ens va explicar la seva filla Adelina:

«Ja a França, el meu pare dedicava tot el temps a tractar d'ajudar els exiliats i que sortissin cap a Amèrica, especialment els joves, perquè poguessin començar una nova vida de treball i pau, doncs veia que l'exili seria llarg. Quan els alemanys van entrar a París, nosaltres en vam sortir un dia abans amb tren de barriada i, de salt en salt, vam arribar a Sète, on ens van donar un permís de residència (sense dret a sortir del poble). Volíem sortir cap a Amèrica, però insistentment li negaven al

10 Ametlla, C. (1986). *Des de l'exili*. Barcelona: Editorial Selecta, p. 72-73.

pare el permís de sortida de França, fins que l'octubre de 1942 vam poder embarcar i venir a Mèxic».¹¹

El 30 de maig de 1939, Darius Rahola va trametre una reveladora carta, des del Voló, a Miquel Santaló, que residia a París. La carta reflecteix l'estat d'ànim de Darius Rahola i mostra el seu coneixement de la situació des de dins:

«[...] Realment és dolorós l'exili de la nostra joventut [...] Per les notícies que venen de l'estimada terra nostra, continuen els afusellaments *al por major*. Les represàlies amb la mateixa intensitat dels primers dies [...] els detalls de l'execució del meu pobre germà Carles em varen amargar de llàgrimes i de dolor del fons de l'ànima [...] De la meva impremta ho han tret tot. Portada a un altre lloc, imprimeixen, de mida igual que *L'Autonomista*, *El Pirineo*. La mateixa lletra. En Clarà, aquell del *Diari de Girona*, és el cap. La meva cunyada ha posat dispesers, però els feixistes fan desdir els tractes als que es comprometien a anar-hi [...] Per primera vegada, la guàrdia civil m'ha anat a buscar. "No sé por qué —varen dir— a su edad teme la justicia de Franco". La filla d'en Dalmau Pla està en llibertat. A les que venen ací a Perpignan i també saben que parlen de coses d'allà, els hi tallen els cabells a més de castigar les famílies dels fugitius. Per això, Santaló, no poso el verí de justa indignació a aquesta carta. I vos recomano, sobretot, per la meva família i per la vostra, que per ara no les molesteu, que sigueu discret amb les

11 Carta que ens va adreçar Adelina Santaló, des de la seva residència de Guadalajara (Mèxic) el dia 16 de gener de 1998.

notícies que us dono i vos donaré més endavant. Ho pagarien elles. I en tindríem un remordiment».¹²

Com escriu Darius, el seu germà Carles havia estat afusellat. Carles Rahola va considerar fins al darrer moment la possibilitat de creuar la frontera francesa, però en arribar-hi, en companyia de la seva filla Maria i el seu net, va contemplar esgarrifat «aquella allau de gent, allà enmig de la pluja i mig morta de fred, fent cua esperant el moment d'entrar a França, es va horroritzar d'aquell espectacle i, sensible i cohibit com era de naturalesa, se'n va tornar cap a casa». A trenc d'alba del dia 15 de març de 1939, Carles Rahola va ser afusellat. Aquell dia, com va dir Agustí Cabruja, «fins els xiprers del cementiri de Girona devien plorar». El seu fill Ferran es va assabentar de la fatal notícia de la mort del seu pare en un camp de concentració francès, «enmig de gent desconeguda». Com ha explicat, la impressió va ser tan forta que difícilment va poder reaccionar.

Darius Rahola va emmalaltir i el van ingressar a un hospital de Perpinyà, on va ser operat dues vegades. El seu estat de salut era irreversible —tenia càncer— i tot feia presagiar que la mort seria imminent. Davant d'aquestes circumstàncies, i atesa la voluntat de morir a Girona, es van fer les gestions per entrar a Catalunya, però el governador Paulino Coll va deixar clar que la presó esperava el moribund. El 16 de juliol de 1940, Darius Rahola va morir a l'hospital de Perpinyà.

12 Carta cedida per Adelina Santaló, que ha estat reproduïda originàriament a Clara, J. (1989). Carles i Darius Rahola, símbols d'una repressió. *Revista de Girona*, 132, p. 28.

Darius Rahola (el segon per la dreta) i Carles Rahola (el setè) acompanyats pel Bisbe d'Elna-Perpinyà, Juli Carsalade, en l'acte de restauració de la campana de Sant Martí de Canigó (arxiu personal de Rosa Rahola Leal).

De la mateixa manera que Darius i Carles Rahola, molts altres redactors i col·laboradors de *L'Autonomista* —i, evidentment, d'altres mitjans de comunicació— van ser víctimes de la furibunda repressió. L'exili va ser l'única porta de la seva salvació personal. A manera d'exemple, esmentarem la trajectòria d'alguns d'aquests periodistes.

Joaquim de Camps i Arboix es va exiliar inicialment a Perpinyà, on va fundar, amb Claudi Ametlla i Ferran Cuitó, els *Quaderns d'estudis polítics, econòmics i socials* (1945-1947). El Tribunal Regional de Responsabilitats

Polítiques de Barcelona va emetre la sentència el dia 3 d'abril de 1940:

«Que debemos declarar la responsabilidad política del inculpado Joaquín de Camps Arboix, vecino de Gerona, a quien se le impone la sanción de incautación total de bienes, inhabilitación absoluta perpetua y extrañamiento perpetuo del territorio nacional».

Joaquim de Camps va continuar el seu exili a terres argentines, fins que, l'any 1949, amb una situació menys radicalitzada al país, va retornar a Catalunya.

Acte d'inauguració de la Jornada. Font: Càtedra Hipòlit Nadal i Mallol de Periodisme i Revistes en Català.

Laureà Dalmau i Pla, redactor d'importants títols de la premsa republicana gironina, com *Catalanitat* (1910-1911), *Vibració* (1932), *Acció Ciutadana* (1932-1933) i *Consell* (1936), i col·laborador de *L'Autonomista*, va excel·lir com a figura important en el camp de l'activitat literària i política i en el de la seva professió, la medicina; i també va patir la persecució franquista. D'acord amb l'expedient número 3953 del Tribunal Regional de Responsabilitats Polítiques de Barcelona i el número 1002 del Jutjat de Girona, se'l condemnava, el 12 d'agost de 1941, a:

«La multa de cinco mil pesetas, en concepto de sanción económica; en el de restrictiva de la actividad, la de ocho años de inhabilitación para cargos políticos y sindicales, y en el de limitativa de la libertad de residencia, igual período de tiempo de extrañamiento del territorio nacional».

No va tornar del seu exili de Perpinyà fins als anys 1949-1950. A partir d'aleshores, la seva activitat pública va restar molt esmorteïda. Va morir el dia 2 de febrer de 1969.

Josep M. Corredor, gran columnista de *L'Autonomista*, que, a més, havia participat en la fundació de *Víctors* i havia col·laborat en la redacció d'*Acció Ciutadana*, es va haver d'exiliar a França, on va desenvolupar les seves aptituds intel·lectuals. El 29 de setembre de 1981 va morir al castellet de Perpinyà.¹³

En definitiva, el franquisme, com ja s'ha dit, va trencar una rica tradició periodística i va perseguir i reprimir els seus protagonistes, fins al punt que el sector comunicatiu, amb la transició democràtica encetada l'any 1975 —amb

13 Vegeu dossier de *Revista de Girona* (setembre-octubre de 1981), 148 p. 58-89.

la mort del general Franco— va haver de partir, com tants altres sectors, d'una situació gairebé desèrtica.

La Càtedra Hipòlit Nadal i Mallol de Periodisme i Revistes en Català es proposa contribuir a la difusió del coneixement històric del periodisme català i, amb aquesta jornada anual, pretén recuperar i reivindicar la memòria dels intel·lectuals, periodistes i escriptors que van veure estroçada la possibilitat de desenvolupar la seva activitat al seu propi país.

Isidro Corbinos: Barça, *La Vanguardia*, exili

Josep Maria Casasús i Guri

Catedràtic jubilat honorari
a la Universitat Pompeu Fabra

En les meves investigacions en periodística històrica d'autors, treball des del 2023 en la figura no massa coneguda —si més no, ho era per mi— del periodista Isidro Corbinos Pontaque (Saragossa, 15 de maig de 1894 – Santiago de Xile, 30 de gener de 1966). Tenia 71 anys, quan va morir. Fill d'un pare sabater establert a Barcelona, Isidro Corbinos es va forjar una formació autodidacta com a lector precoç i aplicat d'una enciclopèdia que comprava per fascicles.

No puc dir, de cap manera, que jo hagi descobert Corbinos. En les recerques en periodística històrica, no descobrim mai res. Sempre hi ha algú que ho havia descobert abans o que n'havia parlat abans que nosaltres. Seria una falta greu d'ètica en la investigació universitària,

i fins i tot de justícia acadèmica, amagar-ho, si fóssim coneixedors dels autors precedents, o preferir passar per ignorants, abans que reconèixer les aportacions anteriors d'altres persones sobre una matèria. És obvi, si més no, que citar les fonts és un acte de reconeixement a les persones que abans han tractat un tema i, alhora, fer-ho així també honora professionalment qui les cita.

Si no vaig errat —i si vaig errat, prego que em rectifiquin i em dispensin—, qui ha treballat més extensament i detalladament, i de manera més documentada i precisa, la biografia d'Isidro Corbinos és el periodista i escriptor David Salinas. El 3 de setembre de 2022, Salinas va publicar al diari *Sport* un gran reportatge històric sobre Corbinos. D'altra banda, actualment, el doctor Sergi Cortiñas, professor titular de Periodisme a la Universitat Pompeu Fabra, també investiga sobre Corbinos en el marc de l'Observatori de la Comunicació Científica (UPF), centre de recerca que dirigeix. Cortiñas, en les seves classes, fa al·lusions, quan s'escau, al periodista Corbinos en el Màster de Periodisme Esportiu, que també dirigeix a la UPF-BSM.

Personalment, jo em centraré avui en els anys que Isidre Corbinos va fer de periodista al diari *La Vanguardia*. Abans, però, aclariré de manera concisa perquè en el títol d'aquesta intervenció vinculo Corbinos amb el Barça i l'exili, a part de fer-ho amb *La Vanguardia*.

Corbinos es va exiliar a Xile el 1939. Allí va exercir el periodisme esportiu i va ser professor universitari de l'especialitat. Havia estat jugador del Barça de 1914 a 1915, segons explica David Salinas. Després, entre 1915 i 1917 va jugar al Club Catalònia de Manresa. En aquells anys, ja exercia el periodisme esportiu. Després, segons va publicar l'any 1981 el professor Antonio López Zuazo en el seu *Catálogo de periodistas españoles en el siglo xx*, el nostre Isidro Corbinos va ser redactor en dos periòdics: l'*Ahora* i

l'Estampa, i havia estat membre de l'Asociación de la Prensa de Madrid, des de 1933.

Josep Maria Casasús durant l'acte de la Jornada. Font: Càtedra Hipòlit Nadal i Mallol de Periodisme i Revistes en Català.

David Salinas, esmentant una ressenya publicada pel diari *La Veu de Catalunya*, d'abril de 1915, explica que Corbinos va ser director i després redactor en cap de *La Jornada Deportiva*, a partir de 1923. Des de 1925, va fer de periodista esportiu a l'*Excelsior* de Bilbao. Aquesta feina li van interrompre pocs mesos després, quan el van arrestar i enviar a Melilla per no tenir regularitzada la seva situació militar. Dos anys després, el febrer de 1927, va recuperar el seu treball de periodista a l'*Excelsior* de Bilbao.

Segons dades aportades pels erudits Joan Torrent i Rafael Tasis a la seva monumental *Història de la Premsa Catalana* de l'any 1966, Isidro Corbinos va treballar de redactor a *La Nau dels Esports* (del 7 d'octubre de 1929 al 3 de febrer

de 1930, que va ser quan aquest setmanari va tancar). No em consta, per ara, que Corbinos treballés després en el setmanari *La Rambla*, que, de fet, era una continuïtat de *La Nau*.

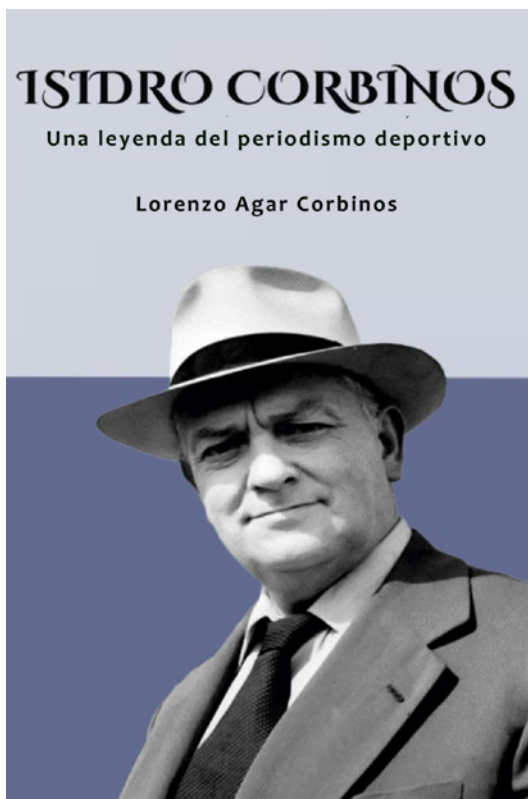
En aquelles redaccions, va coincidir amb periodistes compromesos amb el catalanisme i el republicanisme com, els després exiliats com ell, Lluís Aymamí Baudina i Paco Madrid, o, assassinats l'estiu de 1936, com Josep Maria Planes, afusellat per anarquistes a l'Arrabassada barcelonina, i com Josep Sunyol i Garriga, afusellat pels franquistes a la serralada madrilenya.

Isidro Corbinos va entrar a *La Vanguardia* l'any 1935. Primer, com a periodista esportiu, dedicat especialment a la boxa, un dels esports més populars a la Barcelona dels anys trenta i fins dels quaranta. Vint anys abans, ja va publicar un llibre sobre aquesta disciplina esportiva. L'any 1938, el diari el va enviar, successivament, com a cronista de guerra als fronts del Segre i de l'Ebre. Els seus reportatges sobre les batalles més cruentes i determinants d'aquella contesa (la de la Serra de Pàndols i la de les Penyes d'Auló) excel·lien per la seva precisió i la seva qualitat redaccional.

He triat unes mostres significatives del periodisme de guerra en el qual va excel·lir Corbinos en aquell últim any de la guerra espanyola, per la franquesa convincent dels seus textos i per un estil directe i alhora enginyós, ensinistrat en la pràctica de les cròniques esportives sobre boxa, futbol, ciclisme i atletisme, que havia conreat en temps de pau.

Esmentaré literalment, traduïdes per mi al català, algunes d'aquelles peces periodístiques d'una potència comunicativa superior, per la seva força emocional, a les d'Ernest Hemingway, el gran clàssic dels corresponsals, en aquella contesa entaulada pel general Franco, el militar ressentit i sediciós que va imposar tres anys de lluites exterminadores per culminar un cop d'estat que no va ser capaç de liquidar

en 24 hores, com feien i fan tots els militars tècnicament competents.

Portada del llibre *Isidro Corbinos, una leyenda del periodismo Deportivo* de Lorenzo Agar Corbinos.

La primera crònica que destaco del periodista Corbinos, enviat al front per *La Vanguardia*, és la publicada el 28 de juny de 1938. He traduït el títol com «Ajuda al camperol» i els primers paràgrafs diuen:

«Batallons de soldats, sota el foc enemic, apleguen la collita. Pel juny, la falç al puny, segons la dita catalana. I en aquest juny d'abundants espigues, no era possible, en molts camps, enllestir la collita. En el graner de Catalunya, l'enemic sega el blat a canonades, i els vells, les dones i els infants no podrien acudir, si encara tinguessin forces, a espigolar els cereals encara no abatuts per la bota de l'invasor. Els braços dels joves estan ocupats en mantenir el fusell en una mà i, a l'altra, la falç esdernegada de la collita anterior. Però res al món no és tan humà com el nostre soldat. Ell sap que, en aquests dies de lluita decisiva, un gra de blat és una joia d'or. I s'afanya en la collita encara no malmesa pels atacs de l'enemic. La recull, sovint, en camps on el tro del canó sembla el tro d'una turmenta llunyana; també, sovint, sentint a prop els retrucs de metralladora; i, de tant en tant, el xiulet de la bala que encara passa de llarg o que el sobrevola...».

Unes setmanes després, la vigília del 15 d'agost de les enyorades festes majors, *La Vanguardia* publicava la crònica de Corbinos sobre la brutal batalla entaulada cos a cos a les mateixes crestes de les Penyes d'Auló, en un dels punts més estratègics per dominar la carretera que mena des de la Pobla de Segur fins al Port de la Bonaigua. Aquells combats, en un terreny del tot abrupte, on els dos bàndols conquerien una cota i la perdien el dia següent o unes hores després, amb assalts de baioneta calada, encara estan marcats en la memòria col·lectiva de la gent de l'Alt Pirineu.

Tradueixo al català un fragment d'aquella crònica de Corbinos:

«La defensa de les Penyes d'Auló, al Pallars Sobirà, va assolir el seu moment àlgid fa uns tres mesos, quan les tropes franquistes avançaven bordejant la frontera francesa. El mes de març, l'invasor intentava infiltrar-se a la Seu d'Urgell. Unes brigades van anar a barrar-los

el pas. Trobaven neu en molts trams. Neu entre ingents pinedes i avetars, sobre els pics dels Pirineus que els soldats escalaven combatent. Quan els facciosos es van trobar davant dels soldats de la República, es van clavar allí on eren: les Penyes d'Auló. Quatre companyies de l'exèrcit de la República havien conquerit aquestes penyes, fent fora l'enemic i afermant-se en aquell indret. Quatre companyies..., que van rebre en tres hores tres mil canonades, i més de deu mil en les vint-i-quatre hores següents. Van patir aquella nit cinc contraatacs de l'enemic, i tretze l'endemà. En algun d'ells, sense municions, van expulsar els facciosos a cops de culata... I, des d'aquella data fins passat un mes, es va combatre diàriament, poc o molt, a les Penyes d'Auló. Amb obsessiva insistència, Radio Burgos donava notícies truculentes d'aquella posició. Serveix d'exemple la transcripció literal d'una emissió d'aquella ràdio franquista: "Són tan fortes les Penyes d'Auló, que ja han resistit trenta-nou atacs dels rojos, escrivint els nacionals una de les pàgines més glorioses d'aquesta guerra. El comandant de les forces va felicitar les tropes en nom del general Solchaga, cap de l'exèrcit de Navarra. S'ha rebutjat l'atac número 40, i el mateix capellà s'ha batut en primera línia, fotografiant amb la seva petita màquina l'atac dels rojos...". En conseqüència, procurem arribar a aquestes Penyes d'Auló, tan ferotgement defensades pel capellà, que al trabuc anomena "petita màquina", si és que aquestes penyes les ocupava encara l'exèrcit de la República. Com a testimoni, ens va acompanyar el milicià Torres, ell sí amb una Leika de veritat com a única arma. D'això ja fa més d'un mes. I, efectivament, Radio Burgos mentia diàriament. A les Pedres d'Auló hi havia els nostres soldats, i bona prova d'això en són els documents gràfics recollits. Els qui resistien els atacs eren els soldats republicans. La caldera bull! Així va qualificar les Penyes d'Auló un dels oficials defensors de la posició, en un tossal que els nostres soldats posseïen quasi del tot, i al centre del qual es troben les ja famoses "penyes". Més avall de les penyes, les primeres línies de trinxeres, les republicanas

i les de l'enemic, a menys de seixanta metres unes de les altres; i en aquest punt concret, en un dels vessants de la muntanya, uns parapets, perpendiculars a d'altres... En aquestes condicions, els combats amb bombes de mà eren terribles. En cap altre indret, els homes lluitaven tant cos a cos, amb atacs i contraatacs tan freqüents, en un escenari impressionant entre serralades per les quals retronyien, engrandides per l'eco, les explosions de les granades».

Quinze dies després, l'u de setembre de 1938, Corbinos enviava des de Móra d'Ebre una crònica també colpidora sobre els combatents —molts d'ells xicots de 17 o 18 anys reclutats a correuita pel govern republicà, que feia un mes havien travessat l'Ebre per morir, alguns d'ells plorant i tots ells ignorats— «desapareguts», es deia i es diu, en la batalla més dura d'aquella guerra tan llarga.

Tradueixo també al català uns fragments d'aquella crònica:

«Fa un mes —deia Corbinos— que els soldats de la República, després de travessar l'Ebre, van arribar a la Serra de Pàndols i a les rodalies de Gandesa i de Vilalba dels Arcs, punts on el facciós ja havia organitzat la defensa. Des d'aquell dia, l'Estat Major italoalemany ha desfermat una contraofensiva que va assolir la màxima duresa fa una setmana. [...] Això de què l'home és més fort que totes les màquines de guerra potser s'ha escrit moltes vegades amb el propòsit de crear una figura literària impressionant. Però es dona el cas que, en aquest front de l'Ebre, és veritat. Hi ha cotes, entre la Fatarella i Vilalba dels Arcs, en les quals la hipèrbole esdevé cosa real i tangible. Els homes poden més que tot el ferro i el foc, que totes les màquines inventades per exterminar-los. Una cota, la 240 —diguem 240, per assenyalar-la d'alguna manera—, és un objectiu immediat per a l'enemic. Durant hores i hores, passen i repassen sobre les posicions republicanes dotzenes

d'avions que vomiten tones de ferro, que esbotzen la terra com martells de forja; dotzenes de bateries sembren de metralla les crestes i els flancs. I, quan la cota 240 és simplement la cota 200, avancen sobre ella quaranta o setanta tancs, que precedeixen a les legions, i les legions no passen. Simplement, en aquesta cota, escapçada, esmicolada, batuda, arranada, queden encara soldats d'aquesta meravellosa infanteria republicana, única al món, que defensa, ficada dins d'uns forats, la poca cosa que queda de la línia on obeeixen l'ordre de resistir. Aquesta ha estat la característica de sis dies de combats furiosos davant Vilalba dels Arcs. La terra pròdiga —oliveres, pinedes en feix, tàlvegs amb prou feines dibuixats— ha quedat, en gran part, despullada. [...] Tan bon punt un avió lleial creua damunt les línies enemigues, surten d'aquests trets i més trets de les seves bateries antiaèries, vertaderes cortines espesses de metralla. Però no els serveix de res. L'aviació republicana és "La Gloriosa"; l'aviació estrangera és "La Numerosa"; estrangera, pels avions i pels aviadors, tot i que, alguna vegada, i per confirmar la regla, també està volant, al costat d'ells, un aviador espanyol: com aquest que van fer presoner prop de Flix i que té el mateix aire dels xeics, que desbocaven el seu automòbil per la Cuesta de las Perdices... Una altra mostra d'enginy és el conegut cartell que porta penjat del coll un burret que saltironeja per les vores de Corbera d'Ebre. És un pollí que, ni a bastonades, no va voler marxar del poble, quan el van evacuar els facciosos, motiu pel qual els soldats de la República van premiar la seva tossuderia fent-ho saber d'aquesta manera: "Aquest burret no volgué ser feixista. És burro, però no tant"».

Retornat del front, Corbinos va seguir treballant a la redacció del diari fins pocs dies abans de l'ocupació de Barcelona per les tropes franquistes.

Refugiats republicans entre Barcelona i la frontera francesa el gener de 1939. Foto: Robert Capa (Exposició: «1939, Exilio republicano español» Asociación Comisión de la Verdad de Sanse)

El darrer treball periodístic signat que va publicar a Barcelona va ser un reportatge sobre la rifa de Nadal del 22 de desembre de 1938. Eren encara temps de guerra, però a la zona republicana s'havien apaivagat els fogots revolucionaris contra les referències a les tradicions de Nadal, malgrat que fossin laiques com són les rifes. El sorteig es va fer al cafè Lyon d'Or, a la plaça del Teatre, a Barcelona. En una foto de Josep Brangulí, que il·lustrava aquella crònica de pau de Corbinos —la darrera que va publicar a *La Vanguardia*—, surten els nens Xavier Setó, Jorge Calvo, Antonio Alcácer i Andrés Meca, famèlics i embolicats amb capes, criatures acollides —diu Corbinos— a la Casa d'Assistència President Macià (abans i després anomenada Casa de Caritat). Eren uns vaillets que van haver de cantar la grossa d'aquell any infaust: era el número 22 655, dotat amb tres milions de pessetes.

Un mes després d'aquesta sòrdida recuperació nadalenca de 1938 en una Catalunya agònica, les tropes franquistes van ocupar Barcelona.

La Vanguardia havia enviat al front un altre periodista encara més jove per fer de corresponsal. Era el crític de cinema del diari. No va tenir tanta sort com Corbinos, que tenia deu anys més que ell. Era Francisco Carrasco de la Rubia (Sevilla, 1905 – Barcelona, 1939). Amb la mateixa ingenuïtat de dignitat i lleialtat republicanes que va cometre a Girona el veterà i ancià periodista Carles Rahola, afusellat pels franquistes, Carrasco de la Rubia es va quedar a la Barcelona derrotada. El van afusellar al Camp de la Bota, després d'obligar-lo a casar-se per l'Església amb la seva dona, amb qui ja tenia una filla, la Marta.

Corbinos es va exiliar a Xile el 1939. Allí va exercir el periodisme esportiu a la premsa i a la ràdio. Va ser professor de l'especialitat a l'Escola de Periodisme de la Universitat de Santiago de Xile, vessant de la seva activitat que és objecte, com he dit, d'una recerca del doctor Sergi Cortiñas, recerca també en curs i en paral·lel amb la meua, que us he exposat i que us agraeixo d'haver escoltat.

Agustí Cabruja i Auguet, periodisme discret

Josep Maria Figueres

Professor honorari de la Universitat
Autònoma de Barcelona

Escriptor, periodista i cronista. Va fer diverses incursions en el món del passat des d'una posició testimonial, de cronista i amb la voluntat de donar a conèixer un temps, el seu. Nascut a Salt el 15 d'abril de 1909 va morir a la capital mexicana l'11 de setembre de 1983 al país que el va acollir fraternalment, tot i que s'enyorava terriblement de Catalunya i de les seves estimades comarques gironines. A Salt, va estudiar a l'escola primària i va ser oficinista en una empresa comercial. Per la seva vocació literària, va escriure i col·laborar en revistes locals com *El Poble de Salt*, el quinzenal saltenc que va fundar amb Iu Bohigas i d'altres. Es va afiliar a ERC, on va militar tota la vida. Va exercir de secretari de Puig Pujades, en la seva etapa

de governador civil de Girona, i també d'altres polítics, fins que el 1937 es va incorporar a l'exèrcit. Va ser un dels fundadors de l'Associació Amics de Mèxic, segons es pot llegir a *L'Autonomista* de l'11 de febrer de 1937, una entitat d'inspiració anarquista però en la qual hi col·laboraven militants d'altres partits, com el mateix Cabruja, home d'ERC sempre. Va viure quaranta-quatre anys al país asteca, gairebé el doble dels que va viure a Catalunya. Va col·laborar a *La Humanitat*, *La Campana de Gràcia* i altres publicacions d'abast general catalanes i d'esquerres en la línia del seu pensament.

Va marxar al front el setembre de 1937 i va col·laborar en publicacions com *Nuestra Brigada* i, fonamentalment, a *L'Autonomista*, on hi va publicar la secció «Postal de guerra», que va arrancar el 6 d'octubre de 1937 amb la peça «Mentre esperem». Una sèrie de cròniques que estaria bé que es poguessin publicar per l'interès que tenen, així com per la vigoria i qualitat amb la qual van ser redactades. El diari li va publicar les cròniques i articles, sempre en lloc destacat. Se l'estimaven. Se li va dedicar un dinar de comiat el dia 20 i la notícia va aparèixer a la primera pàgina. Era habitual que la premsa donés notícia dels seus redactors que anaven a primera línia i no com a corresponents, sinó com a cridats per lluitar. Era un toc d'estímul a la ciutadania, com a exemple de combat contra els militars revoltats.

El 25 d'abril de 1938 va aparèixer la darrera crònica «Un milicià de la cultura», al diari de Darius Rahola. A *L'Autonomista* de Girona hi va col·laborar, doncs, activament amb articles i cròniques, com hem dit, durant la guerra; tot un món d'il·lusions...

Després del pas pels camps de concentració del Rosselló, on va estar uns mesos, es va refugiar a la residència de Montpeller, per poder anar a Mèxic, on va arribar el 16 d'octubre de 1942 amb el cèlebre vaixell Nyassa. Joan Potau

en va deixar un retrat a l'*Orfeó Català* i va explicar com eren bons amics, també amb en Carles Jordà, mort abans de la guerra i amb en Puig Pujades i Claudi Ametlla, exiliats a França. Va explicar com va col·laborar en tots els números d'aquella publicació i com corregia dos cops la revista, sempre, compaginant, maquetant... en la feina tan fosca i necessària de la intenció editorial, que en la premsa d'exili va ser la bandera de la llibertat de Catalunya i la mostra de la seva identitat. El seu amic Potau va afegir:

«La tasca d'en Cabruja en la preparació de la revista, com en totes les activitats de l'Orfeó, fou sempre a la callada, és a dir, sense escarafalls amb tot i que ell més aviat era un bon tros extravertit. Sempre estava al peu del canó i mai no es negà a col·laborar i cooperar en tot el que se li demanava o només se li apuntava. Fou un català íntegre que visqué amb la vista fixa en Catalunya».

Va col·laborar en altres revistes de l'exili, així com *Quaderns de l'Exili* (1943), *La Nostra Revista* (1955-1958) o *La Humanitat* (1959-1965) i, especialment, de la que en va ser responsable, l'*Orfeó Català*, portaveu de l'important centre que reunia els emigrats i, amb la guerra, refugiats i exiliats (1962-1965?). També va participar a *Pont Blau*, *Full Català*, *Catalunya*, *Xaloc* i *La Nova Revista*, totes elles de Mèxic, i també en publicacions en l'etapa anterior francesa com *El Poble Català*, abans d'anar a Mèxic. Un periodista compromès com ell no podia estar al marge de la vida política i social mexicana, ni oblidar-se de les seves arrels, i va col·laborar amb aquestes temàtiques als diaris mexicans *Excelsior* i *El Nacional*. També ho va fer en altres publicacions d'exili com *Ressorgiment*, de Buenos Aires.

Professionalment, va ser tècnic editorial d'UTHEA (Unión Tipográfica Editorial Hispano Americana), que dirigia el català Estanislau Ruiz i Ponsetí, la gran editorial mexicana, i aspirava, en el retorn, a continuar amb aquesta

editorial a Catalunya. Un company seu de l'editorial, Pere Calders, després de tornar a Barcelona, li va comentar el fet en una carta del 5 de setembre de 1964:

«Tanmateix, ara ja puc concretar: estic contentíssim d'haver tornat! Si alguna cosa em dol (una petita recança de la qual no em puc fer retrets) és no haver tornat abans. No dubtaria gens a aconsellar els amics que donin per acabada l'etapa de l'exili, perquè aquí és on fan falta tots els esforços i on la plenitud de viure té un sentit més gran. Vull dir: un sentit més profund per als qui senten Catalunya i la necessitat de salvar-la».

Cabruja no va tornar, ni un cop mort Franco. A diferència de Pau Casals o d'altres, la seva protesta era el sacrifici de l'enyorança tan ben cantada per Josep Carner o Pere Quart.

Va ser nomenat membre de l'Ateneo de las Letras de la Academia Mexicana de la Ciudad de México. Va escriure llibres de poesia, com *Ona i ocell* (1950) o *Raïm* (1951), i novel·la, com *Les òlibes* (1954), traduïda a l'espanyol amb el títol *Aves siniestras*. Deixa dues novel·les inèdites: *El Trull* i *Job*, el volum de contes *La pastora i la serp*, i dos llibres de poesia: *Llum i fal·lera* i *Efluvis literaris*.

Lluís Nicolau d'Olwer, en una carta de l'1 de maig de 1950, li va dir que el llibre *Raïm* (1951) era «un crit d'enyorament, delicat i sincer». Pau Casals, el 15 de maig de 1950, des de Prada, li va reiterar: «Sentir la flaire dels vostres poemes, en els quals he vist en diferents llocs la paraula enyorança —sí, la que tots sentim—...».

Carles Riba li va trametre, el 28 de juliol, una carta molt extensa i sentida, que era una crònica de la duresa de l'interior —«de vegades l'aire ací és tan espès...»— i un crit de salutació per l'exili fructífer, i el va felicitar:

«Per molts anys. La Pàtria demana, sens dubte, grans construccions, però cors i caràcters com el vostre són la mateixa solera “secreta i concreta”, sense la qual aquelles no es tindrien». Un poema ens mostra el to líric i intimista de l’obra: «Visc absent / de l’hora que passa. Com tu, record; / com tu, esperança».

Josep Maria Figueres durant la seva contribució a la Jornada. Font: Càtedra Hipòlit Nadal i Mallol de Periodisme i Revistes en Català.

Aquest és el to de l’obra, un món, l’exili que recorda un ahir i malda per un demà. Tres anys després, el 1954, va publicar *Les òlibes*, una dura història de realisme i detallisme, de l’austera i dura vida de tres germanes en un mas perdut; un retrat de la vida d’aquest país que tanta duresa ha patit i que

ens acosta a un món d'ahir. Si, a *Raïm*, els dibuixos de Porta¹ idealitzen un passat en aquest món, editat per Edicions Costa Brava, a Mèxic també hi té un pi i una atzavara amb el mar d'una Costa Brava absent, en portada. Res no és casual, com la data, un 15 d'octubre, en record de l'afusellament de Companys.

El 2004 vam conèixer la seva esposa, Rosa Castillo, una mestra que, per amor, va aprendre català amb ell. Quan se li va demanar com havia estat la relació, ens va explicar que hi havia una tertúlia de catalans en una botiga de queviures que va fundar, d'*abarrotos*, com en diuen en aquelles latituds. De l'escolta atenta i la simpatia que li va despertar, en va sorgir l'amor i l'aprenentatge de la llengua i un fill, de nom Jordi. La botiga va fracassar, però el matrimoni va fructificar. L'esposa, mestra, ha participat sempre en totes les activitats que a Salt i a Girona s'han fet d'homenatge i record a Agustí Cabruja. En tots els viatges que hem fet a Mèxic, hem procurat disposar d'un moment per saludar-la i ella ens ha correspost amb detalls com la fotocòpia de l'obra de Cabruja, fotografies, etc. Des d'aquell 2004 i fins a la seva mort, ens vam trobar mitja dotzena de vegades. Anàvem a xerrar un poquet a un Sanborns —preferentment el dels *azulejos*, preciós, al davant de la Torre Amèrica, on feia, per l'excepció de la trobada, un pisco-labis de *pastelitos* i jo li parlava de Catalunya i ella del seu amor. Finalment, el 2014, em va mostrar [...] i, quan no tenia temps, ella venia encara que fos un momentet a l'hotel on jo estava i ella recordava i explicava coses. Una vegada, em va mostrar un petit estoig de plàstic amb dues fotografies i una carta, esgrogueït pels anys, que portava com un reliquiari o medalla penjat del coll. Va dir-me: «Així el tinc a prop, al costat del cor». En

1 Josep Porta Galobart (Berga, 1888 – Barcelona, 1958) va ser dibuixant, aquarel·lista, gravador i pintor.

el darrer viatge, va venir a veure'm a l'hotel. Vam parlar en una sala de recepció i, a la taula del costat, hi havia dos catalans, joves, viatjants, com es deia abans. També es van emocionar, tot escoltant-la, com qui no vol la cosa. Quan els vaig demanar si ens podien fer una fotografia, el somriure que vam fer va ser d'intensitat corresposta a la força de l'amor de la Rosa per l'Agustí.

R. 28456 (1)

Girona 22 març 1956

Bon amic Cabruja:

Perdoneu el retard a contestar les vostres amables lletres tota vegada que una grip molt persistent m'havia retingut.

Avans vos he de donar les gràcies per la trama de la vostra novel·la ferma i molt ben ambientada, que he llegit amb molta fruïció.

Dels dades que me demaneu de 'n Bertuana, ben poca cosa puc dirvos: Jo el vaig conèixer ja a Girona, casat, i fent de professor de pintura a un grup de deixebles (jo entre ells) que de tota apreneguerem menys de pintar, ja que la cacera y la lectura eren lo primer en aquell taller. Després el grup literari va contar amb ell com un mes, i fou com nasqué Josafat. El reste prou l'explica ell mateix en les seves obres "Jo" i "L'Hereu".

Referent a les quartilles que m'envieu explicant el meu fet, ha de dirvos amic Cabruja que vos heu excedit en molt. Hi heu abocat el cantir grós, i això no s'hi val. Qualsevol creurà que's tracta de un personatge. De totes maneres voldria fer vos una petita observació, i vos prego que no vos molesteu ni prengueu cap mal sentit de les meves paraules. Me refereixo al exordi o sigui a la influència que ja guerra ha tingut amb mi: de fet jo ja feiam molt temps que no trevallava, ni escrivia res. Ja me va actuació pasiva i la meva situació familiar va aconsellar-me restar a Girona, i si be es veritat que els primers temps se'm mirava com un bandler, la gent ha acabat per oblidar-me: dic això perquè heu de considerar que hi ha una gran diferència de ja vida vista desde hon sou o desde aquí, que el llibre vostre arribarà forçosament a Girona, i que sempre hi ha qui pugui recullir-lo per a tornar a tenir motiu per una denúncia o una acusació: jo, desgraciadament encara visc del treball i l'ambient de una ciutat com la nostra, jesuïta i anticatalana, es apte per tot.

Per tant jo us pregaría que, atenesseu tot lo possible l'ambient que de polític pugui haver en la vostra narració, tota vegada també que tractes de un crítica literaria la anecdotia política no hi es del tot necessaria. Jo crec que suprimint del segon paragraf l'entre ratlletes, i oblidant que entressin els falangistes a l'hora del saqueig, i alguna al tre patiteua, per l'estil, no podria donar motiu a desvetllar recels, que massa he hagut de soportar.

Perdoneu que hagi fet aquestes observacions, per m'atenc a lo que me dieu en la vostra carta. De totes maneres vos resto agrahit de tot.

Si un dia vos veieu amb els bons amics Nicolau D'Oliver, Bosc Gampers Oliva, i altres que viuen aquí, tremeteulos hi els mes afectuosos saluds.

Rebeu una forta abraçada de vostre afm

Carta de Miquel de Palol a Agustí Cabruja. SGDAP (Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions. Ajuntament de Girona) Fons Miquel de Palol. Correspondència. Any 1956. Ref. General: 028456.

De l'obra de Cabruja, volem destacar, ultra les cròniques de *L'Autonomista*, diversos llibres ben suggeridors que mostren el clima del que va ser un món que es desfeia. Així, *Terra nostra... (imatges i anècdotes)* també il·lustrat per Porta i editat, com tota la seva obra en vida, a Mèxic, el 1946 va esdevenir un preciós fris sobre els primers moments de l'exili, un conjunt de petites històries, anècdotes, vivències, on hi apareixen des de Fabra fins a Rovira i Virgili, de Corredor a Casals o Benguerel, i que, amb la simplicitat del petit text, de l'apunt, ens acosten fins a entelar els ulls al que va ser l'exili. De la mateixa manera que la carta que va rebre del seu amic d'Argentina, que anava al Centre Català i s'asseia davant d'un mapa de Catalunya i s'hi estava temps, mirant els pobles, els topants i els rius, les muntanyes i el mar, i, és clar, recordava i escrivia a Cabruja tot dient: «M'enyoro a tota hora; i bé puc dir que quan estic més bé és quan parlo de la terra...». No és cap estudi global, ni una síntesi personal, sinó uns apunts, unes pinzellades que ens acosten al drama, a la tragèdia del que va ser l'exili.

L'any següent i del mateix to, també amb unes pinzellades, s'acara amb el que va ser el record del temps passat als camps. És *La ciudad de madera*, il·lustrat altre cop per Porta i editat per Vértice. Anteriorment, els havia publicat a la revista *España*, en una secció d'èxit anomenada «Estampas del exilio» i les recull en espanyol —és el seu únic llibre en aquesta llengua—. Va esdevenir una fotografia paorosa del que fou viure a la intempèrie, entre aire i tramuntana, platja i salnitre, nit i fred, solitud i multitud, en els camps de les platges de la Catalunya, sota administració francesa, des que els reis espanyols les hi van regalar el 1659. En aquesta obra, una setantena d'instantànies sobre la vida quotidiana als camps, a Sant Cebrià, a Argelers, ens acosten al que va ser la filferrada i la sorra. Per a uns, anècdotes, simples imatges d'un instant fugisser; per a d'altres, la tendresa del qui copsa amb la mirada tot un món que es desfà com un viacrucis

a l'espera del Gòlgota i sense resurrecció; però algú ha d'explicar, a set anys de l'episodi, el fet. Cabruja es va negar a reconèixer-se l'autor del llibre. Segur que va veure tant de dolor que va voler mostrar-ho com un simple toc d'atenció. Creiem, com Agustí Centelles, que no va poder fer fotos de la Retirada de tant de dolor com veia, però Cabruja en va voler mostrar unes anècdotes.

Portada del llibre d'Agustí Cabruja: *Polítics i escriptors gironins durant la segona República*.

Portada del llibre d'Agustí Cabruja: *La Ciudad de madera*.

A Catalunya, Cabruja, tret d'alguns articles esporàdics a *Serra d'Or* i *Tele-estel*, pràcticament no hi va participar. Es va bolcar a Mèxic, on podia escriure amb llibertat sobre el que li interessava. Mor la seva obra més estrictament històrica, tot i el valor testimonial que té l'anterior que coneixem, gràcies a l'Ajuntament de Salt i a la Diputació de Girona. Efectivament, el 1987 va aparèixer *Polítics i escriptors gironins durant la Segona República. Anècdotes i records*. Un primer tast d'una obra de la qual historiadors gironins com Josep Clara i Miquel Berga en reclamaven la

projecció. Al pròleg, Heribert Barrera destaca la voluntat de l'autor d'escriure i de fer-ho com a memorialista. El llibre s'obre amb una endreça a Carles Rahola, nom que sovint és referent —dedicatòries, semblances...— en altres treballs de Cabruja. La vintena de gironins que s'hi mostren, de Puig Pujades a J. Irla passant per A. Dot, A. Santaló, etc., apareixen amb semblances de caràcter vital, amb anècdotes, vivències i comentaris que ens acosten als personatges amb una extraordinària vivor i gran vitalitat. Una prosa amena, directa, viva, que ens acosta al temps de gairebé —aviat ho farà— un segle, però, com si fos ahir, per la directa sensació de frescor i la proximitat que hi configura. Un món proper. Gràcies als retrats ens acostem a l'ahir. Aquest és el mèrit del periodista que escriu materials d'història.

El segon gran treball que cal remarcar és *Homes de la meva terra*, que va editar el 2002 la Diputació de Girona, on s'ofereix un retaule sobre el conjunt del país, en aquest cas, a més dels gironins que havia editat anteriorment, on s'apleguen els polítics, de Prat de la Riba a Companys, de Carrasco a Nicolau d'Olwer, o intel·lectuals com Fabra, Serra i Moret, Carles Riba..., en un conjunt bigarrat que ens acosta a una generació de contemporanis, grans i petits, alguns de no coneguts, però tots amb incidència en els anys profunds de la República, que encarnen el moment dolç de Cabruja, una il·lusió que es va esvaïr. El 24 de febrer de 1984, Salt va dedicar una placa al carrer que porta el seu nom. Rosa Castillo hi va anar i, amb el batlle de la ciutat i Heribert Barrera, president del Parlament, se'l va recordar. A més, de Salt, la Diputació republicana ens ha acostat part de la seva obra, d'un gironí que es va identificar amb el país i en va patir la diàspora. La seva obra, feta de pinzellades, és una mostra de la tasca de periodistes que van projectar una realitat. Era el testimoni d'un compromís ideològic d'abans de l'exili i afermat per una coherència vital feta des de la modèstia i la integritat, després d'uns anys republicans que van ser primer esperança i després record.

Irene Polo: exili i mort a Buenos Aires

Glòria Santa-Maria Batlló

Llicenciada en Filosofia i Ciències de la Informació

Gener de 1936. Als meus companys de Barcelona, que són, tots, els meus amics —amics excel·lents, estimats i admirats—, adeu. Per les terres de Colom, pensaré en vosaltres i esperaré el dia que tornaré al vostre costat a continuar la nostra tasca de cada dia... Irene Polo.

(Annals del Periodisme Català, febrer de 1936)

Amb aquestes paraules, Irene Polo manifestava als col·legues de la premsa catalana la voluntat de tornar al país per continuar amb la seva estimada professió, després del parèntesi que es disposava a obrir amb l'imminent viatge a Amèrica.

La periodista embarcava a Santander el 31 de gener de 1936, rumb a Cuba, com a assistent general de la companyia de teatre de Margarida Xirgu, a la gira americana que començaria a l'Havana a mitjan febrer, amb una durada prevista d'uns dos anys. Però la Guerra Civil i la victòria de Franco van impedir la tornada de Polo, republicana d'esquerres, que es va haver d'exiliar. Sis anys després de començar aquest periple, es produïa una notícia colpidora: Irene Polo s'havia suïcidat. Quedaven aleshores plantejats alguns interrogants que van arribar fins a nosaltres: Com va viure Irene Polo aquests anys a Amèrica i, en particular, com va passar el període desconegut d'exili? Quines circumstàncies podrien contextualitzar la seva mort tràgica?¹

S'havia publicat que Irene Polo havia mort a Santiago de Xile, a Mèxic, a Montevideo o a Buenos Aires, i en diferents dates (1939, 1941 o 1945). Tampoc no quedava clar on havia viscut Irene Polo a partir de la dissolució de la companyia de teatre, l'any 1939, quan Margarida Xirgu es va establir a Xile.

Els col·legues contemporanis de la periodista que vam arribar a entrevistar coincidien a dir que s'havia suïcidat, però amb informacions discordants sobre la ciutat, el país i la data. Evidentment, es tractava d'un període de guerra i exili amb la consegüent diàspora de la majoria d'ells, alguns repartits per Amèrica i d'altres a França, que retardava i dificultava la comunicació.

Vam parlar amb Víctor Alba, Avel·lí Artís Gener (*Tísner*), Andreu Avel·lí Artís (*Sempronio*), Josep Aymamí i Serra, Emili Granier-Barrera i Carles Sentís. No vam poder arribar a entrevistar Josep Maria Lladó, gran amic

1 Tota aquesta investigació sobre Irene Polo l'hem feta Pilar Tur i jo, per tant, és fruit del treball en comú de totes dues.

d'Irene Polo, que estava ja molt malalt quan vam intentar contactar amb ell l'any 1995. *Tísner* recordava les germanes d'Irene Polo, però no disposava de cap contacte per trobar la família i no sabíem com fer-ho. Per sortir d'aquest *impasse*, vam decidir que calia viatjar a Buenos Aires per seguir la pista que havíem trobat de la col·laboració d'Irene Polo amb el Casal Català de la capital argentina, a partir de 1937.

El viatge a l'Argentina —el mes d'agost de 1995— va donar els seus fruits. A l'arxiu del diari *La Nación*, hi havia una fitxa amb la notícia de la mort d'Irene Polo, no com a necrològica, sinó com a notícia que havia succeït el 3 d'abril de 1942 a Buenos Aires. Amb aquesta data, vam obtenir el certificat de defunció al Registre Civil de Buenos Aires on, a més de constar-hi els noms dels pares, Antonio Polo i Francisca Roig, hi signava com a testimoni «*Joan Merli, hermano político de la fallecida*».

Aquesta última informació ens va conduir a la família. En dir-li al president del Casal Català, Joan Rocamora, que Joan Merli era el cunyat d'Irene Polo, ens va proporcionar un contacte a Barcelona —Francesc Arnó—, que coneixia la família Merli. Així vam arribar a trobar la neboda d'Irene Polo: Mònica Merli Polo, filla de Joan Merli i de Rosario Polo, germana d'Irene. La neboda sabia molt poc de la Irene; el suïcidi s'havia convertit en un tema tabú per a la família, i no en parlaven mai. Però ens va donar les cartes que Irene Polo havia escrit al seu íntim amic Miquel Villà, des de l'octubre de 1940 fins al març de 1942, poc abans de morir. Aquestes cartes són un document molt valuós que ens van facilitar les pistes per reconstruir, al llarg dels anys, el període d'exili de Polo des de l'any 1939 fins a la seva mort.²

2 Vam publicar les cartes a: Santa-Maria, G.; Tur, P. (2022). *Els anys americans d'Irene Polo*. Barcelona: Cal Carré.

Glòria Santa-Maria en un moment de l'exposició durant l'acte de la Jornada. Font: Càtedra Hipòlit Nadal i Mallol de Periodisme i Revistes en Català.

Però recapitem i remuntem-nos al gener de 1936. En aquell moment, quan va emprendre el viatge a Amèrica, Irene Polo, amb 27 anys, era una periodista amb gran projecció i molt valorada per col·legues i lectors. Des del principi dels anys trenta, amb 21 anys, els seus reportatges havien començat a aparèixer a la primera plana de les publicacions més importants d'orientació progressista en l'òrbita de l'Esquerra Republicana de Catalunya (*La Rambla*, *La Humanitat*, *L'Opinió* i, posteriorment, *Última Hora*). També al diari *L'Instant*, propietat de la Lliga, va publicar-hi reportatges memorables, com els que va enviar des de París, sobre les vicissituds dels exiliats republicans pels fets del 6 d'octubre de 1934.³

3 Santa-Maria, G.; Tur, P. (ed.). (2003). *Irene Polo. La fascinació del periodisme. Cròniques (1930-1936)*. Barcelona: Quaderns Crema.

La valentia i la vitalitat singular del seu periodisme en temes polítics, laborals i socials, amb entrevistes, cròniques i reportatges, de carrer i d'investigació, de gran qualitat literària, la van situar entre els professionals més innovadors que van iniciar a Catalunya el periodisme modern europeu. A més, com diria pòstumament la revista *Catalunya*, portaveu del Casal Català de Buenos Aires: «Aquest sentit del periodisme directe, al qual ella afegia una punta d'ironia carneriana, era el seu èxit més contundent» (*Catalunya*, abril de 1942).

Precisament, un dels darrers treballs d'Irene Polo en una publicació capdavantera del nou periodisme català —el diari *Última Hora*, propietat de Lluís Companys— va alterar el curs d'aquesta carrera brillant. Es tracta de l'entrevista a Margarida Xirgu, el 6 de gener de 1936, amb ocasió de la mort de Valle-Inclán. Aquell vespre, l'actriu feia l'última representació al teatre Principal Palace de Barcelona de l'obra *Doña Rosita la soltera*, del seu gran amic Federico García Lorca, i s'acomiadava del públic abans d'iniciar una gira per Amèrica Llatina.

Durant l'entrevista, l'actriu va proposar a la periodista unir-se a la gira com a representant de la companyia, per omplir la baixa que s'acabava de produir de qui havia d'ocupar aquest càrrec: Rafael Rodríguez Rapún, que havia estat el secretari del grup de teatre La Barraca de García Lorca. Irene Polo va acceptar aquesta gran oportunitat de fer un viatge fabulós, a l'abast d'una minoria, en aquella època, i també d'obrir un parèntesi per abordar un nou repte professional.⁴

4 Gibson, I. (2016). *Vida, pasión y muerte de Federico García Lorca*. Debolsillo. Gibson, I. (2020). *Amor en tiempos de República*. Barcelona: Penguin Random House.

Irene Polo i Margarida Xirgu a Montevideo, 1937-1939.
Imatge extreta del llibre de Glòria Santa-Maria i Pilar Tur: *Els anys americans d'Irene Polo*, Editorial Cal Carré, 2022.

En arribar a l'Havana, es va produir un fet inesperat: el marit de Margarida Xirgu, Josep Arnall, que els acompanyava durant el viatge, va caure greument malalt i va morir a la capital cubana el 22 de març de 1936. Com era lògic, es van suspendre les actuacions durant la malaltia i es va alterar la programació prevista, però la gira va continuar.

Ara bé, uns mesos després, quan estaven actuant a terres mexicanes, els va arribar la notícia de l'inici de la Guerra Civil i, poc després, la també terrible notícia de l'assassinat de Federico García Lorca a qui, precisament, esperaven a Mèxic per unir-se a la gira on s'estrenaven diverses obres seves. El profund impacte d'aquests esdeveniments va quedar recollit a les memòries de la dramaturga mexicana Margarita Urueta, que narra amb detall la consternació dels membres de la companyia teatral i, en particular, la

d'Irene Polo, a la qual, dècades després, recordava plorant desconsoladament.

Durant aquests anys, la periodista s'avançava a la companyia pels diferents països llatinoamericans per negociar contractes, ocupar-se de la logística i també oferir informació a la premsa sobre les obres que interpretarien. En mig d'aquest periple, el mes de març de 1937, Irene Polo desembarcava a Buenos Aires per preparar-hi l'arribada de la companyia dos mesos més tard. A partir d'aleshores, es va instal·lar a la capital argentina, com ho va fer després la companyia, des d'on es desplaçaven per actuar a altres ciutats del país, com ara a l'Uruguai o a Xile.

En arribar a Buenos Aires, les revistes dels residents catalans —*Ressorgiment* i *Catalunya*— van publicar càlides paraules de benvinguda a Irene Polo. A més, a la revista *Catalunya*, poc després, hi va aparèixer un article-entrevista a la periodista del seu gran amic Francesc Madrid (li deien Paco Madrid), que Irene Polo havia retrobat a Buenos Aires. Amb Francesc Madrid havien estat companys a diverses publicacions catalanes i, a més, van coincidir a la cobertura del procés als consellers del Govern de la Generalitat de Catalunya davant del Tribunal de Garanties Constitucionals a la ciutat de Madrid, pels fets del 6 d'octubre de 1934.

Però, a l'inici de la Guerra Civil, l'any 1936, Francesc Madrid havia hagut d'exiliar-se perquè la FAI l'havia detingut i sentenciat a mort a Puigcerdà per la seva postura crítica amb l'organització anarquista. El va salvar *in extremis* la intervenció del president Lluís Companys, de qui Francesc Madrid havia estat secretari quan Companys era governador civil de Barcelona, l'any 1931. Segons el testimoni de la seva filla Núria Madrid, el president Companys va ordenar que el conduïssin a Barcelona i el va tenir amagat durant gairebé dos mesos al segon pis del Palau de la Generalitat, fins que va aconseguir que sortís de la ciutat en un vaixell de guerra anglès. Francesc Madrid,

la seva dona —que era l'actriu del teatre Romea M. Lluïsa Rodríguez— i la seva filla van desembarcar a Buenos Aires el 17 d'octubre de 1936.⁵

L'entrevista que li va fer uns mesos després a Irene Polo a la revista *Catalunya* (abril de 1937) ens va deixar les sentides paraules de preocupació de la periodista per la situació de guerra al nostre país:

«Quin terrabastall el de Catalunya, noi! Poc m'ho pensava, en sortir de Barcelona fa catorze o quinze mesos, que passaria això... Ja ho veus el que són les coses. Quan menys podem imaginar que les coses passin... Ara, sort en tenim del nostre esperit constructiu. Penso molt amb la nostra gent. Escric a molts d'ells. Escolta, tu, què saps d'en Ventallonet? Me l'estimo molt en Ventallonet. Ja saps que és un escriptor molt bo. I un bon amic».⁶

Es referia al periodista Joaquim Ventalló, que havia estat director del diari *L'Opinió* i de la revista *La Rambla*, quan ella hi treballava. Poc s'imaginava Irene Polo que Ventalló també havia hagut de fugir de la FAI i s'havia exiliat a França el 9 de setembre de 1936, com sabem, gràcies a l'entrevista que li va fer Josep Maria Figueres l'any 1990.⁷

A més, quinze dies abans de la fugida de Ventalló, la FAI havia assassinat el també periodista Josep Maria Planes. En

5 Madrid, N.; Bruzzoni, M. (2015). Cine, teatro y prensa en la trayectoria de un exiliado republicano en Argentina. Entrevista con Nuria Madrid, hija de Francisco Madrid. *Olivar*, junio, 16 (23).

6 Entrevista reproduïda a Santa-Maria, G.; Tur, P. (2022). *Els anys americans d'Irene Polo*. Barcelona: Cal Carré.

7 Figueres, J. M. (1994). *12 periodistes dels anys trenta*. Diputació de Barcelona, Col·legi de Periodistes.

aquest context bèl·lic, Irene Polo, preocupada per la família, volia tornar al país:

«Quins canvis, manoi, que trobaré quan arribi a Barcelona... Perquè jo me'n vull anar. La Margarida no vol que me'n vagi, saps? Però jo tinc ganes d'anar-me'n. Tinc la germaneta, que és com una filla meva, que em treballa a la Junta de Museus. I, després, ja saps que tinc una noia malalta a la família. [...] el que més estimo al món són les meves germanes».

Margarida Xirgu també es va plantejar el retorn al final de l'any 1937. Però l'actriu ja s'havia convertit en símbol de la intel·lectualitat de l'Espanya republicana en guerra contra el feixisme. Era rebuda amb expectació i establia relacions amb les elits polítiques i culturals dels països que visitaven. Per això, des del govern de la República, se li va demanar que continués amb la gira en qualitat de representant cultural del govern republicà. En aquestes circumstàncies, Irene Polo va decidir continuar amb la companyia i ajornar la tornada al país.

El mateix any 1937, la periodista va pronunciar una esplèndida conferència al Casal Català: «Un llamp en el cel poètic de Catalunya: Joan Salvat-Papasseit» (juliol de 1937).⁸ Entre diversos comentaris brillants, Polo lamentava que un gran poeta com Salvat-Papasseit, popular i entranyable, a qui considerava l'equivalent en la literatura catalana de Federico García Lorca, fos conegut només per alguns iniciats.

A Buenos Aires, la periodista també es va retrobar amb l'escriptora argentina Salvadora Medina Onrubia, a qui havia conegut a Xile durant la gira teatral. Medina Onrubia

8 Conferència reproduïda a Santa-Maria, G.; Tur, P. (2022). *Els anys americans d'Irene Polo*. Barcelona: Cal Carré.

era un personatge singular: poeta, dramaturga, periodista i anarquista; primer, va ser mare soltera i, posteriorment, es va casar amb Natalio Botana, fundador i propietari de *Crítica*, un diari progressista i populista de Buenos Aires, de gran tiratge, que va tenir molta influència política i social.

Fotografia d'Irene Polo. Font: ANC, G. Casas.

Medina Onrubia i Botana van donar un ferm suport a la causa republicana durant la Guerra Civil. Entre altres iniciatives, des del diari *Crítica*, van impulsar col·lectes populars en favor dels exiliats republicans, i el mateix Natalio Botana va donar feina a exiliats a les seves empreses, perquè

poguessin obtenir el permís de residència. La seva finca, Los Granados, a la localitat de Don Torcuato, va ser un punt de trobada d'intel·lectuals argentins i estrangers on també van acollir, generosament, Irene Polo i la companyia de Margarida Xirgu, que van passar-hi llargues temporades.⁹

La periodista es relacionava, així mateix, amb el grup d'amistats de Victoria Ocampo, també solidària amb els exiliats republicans. Ocampo era propietària i directora de l'editorial i de la revista *Sur*, on publicaven els intel·lectuals més destacats d'Amèrica i d'Europa. En aquests cercles, Polo va deixar-hi l'empremta que trobem a la correspondència de Victoria Ocampo, o a les memòries de l'escenògrafa Victorina Durán, i també de les escriptores Margarita Urueta, Emma Barrandeguy i María Rosa Oliver. Aquesta última era dirigent de la Unión Argentina de Mujeres —una associació que lluitava per la igualtat dels drets civils— que havia fundat amb Ocampo. Dècades després, totes elles recordaven Irene Polo amb admiració i afecte.

De 1939 a 1942: exili i mort

Tanmateix, l'any 1939 la vida d'Irene Polo va canviar radicalment. La victòria de Franco a la Guerra Civil va fer impossible que tornés a Barcelona. Aleshores, molt preocupada per la situació de la mare i les germanes, va decidir reclamar-les des de Buenos Aires.

Per això, el 20 de maig de 1939 van arribar a la capital argentina Francisca Roig, vídua d'Antonio Polo, i les germanes d'Irene, la Maria i la Rosario. La mare i la

9 Duran, V. *Mi vida 1. Sucedió*. Murga, I.; Gaitán, C. (ed.) (2018). Madrid: Publicaciones de la Residencia de Estudiantes.

germana Maria van anar a viure amb la Irene, mentre que la Rosario es va instal·lar en un altre pis amb la seva parella Joan Merli Pahissa i amb les dues filles de l'anterior matrimoni de Merli. Dos anys després, va néixer Mònica Merli Polo, filla de Joan i de Rosario.

Joan Merli, galerista, crític d'art, marxant i editor, durant la República va ser secretari de la Junta Municipal d'Exposicions d'Art de Barcelona, on treballava també Rosario Polo. Merli es va haver d'exiliar a causa de la seva col·laboració amb el Comissariat de Propaganda de la Generalitat durant la Guerra Civil. A Buenos Aires, entre altres activitats, va fundar la prestigiosa editorial *Poseidón* (1942), especialitzada en art. L'any 1975 va tornar a Barcelona amb la seva dona Rosario Polo i les filles Rosa i Mònica.

Merli era el marxant de Miquel Villà, quan el pintor es va fer amic d'Irene Polo a Barcelona, al començament dels anys trenta. Villà, després de passar una temporada pintant a Holanda, es va instal·lar a l'avinguda Gaudí núm. 56, on va coincidir amb Irene Polo, que vivia al mateix edifici amb la mare i les germanes. Durant la Guerra Civil, el pintor va romandre a Catalunya, però l'any 1940 va decidir expatriar-se a l'Argentina, on podia viure amb el seu germà Andreu, que estava establert a la ciutat de Tucumán.¹⁰

Miquel Villà va arribar a l'Argentina a principis de setembre de 1940 per assistir a la inauguració d'una exposició de pintures seves que li havia gestionat Joan

10 Sobre la relació entre Merli i Villà: Giralt-Miracle, D. (ed.). (1998). *Àlbum Villà*. Barcelona: Quaderns Crema; Domènech, I.; Portell, S.; Pongiluppi, C. (2021). *Miquel Villà. La pintura sense atzar*. Cons. Patrim. Sitges i Viena Edicions; Baron Borràs, E. (2021). Joan Merli, marxant del pintor Miquel Villà, una història de promoció artística. *Emblencat*, 10.

Merli a la galeria Müller, una de les principals de Buenos Aires. Dies després de finalitzar l'exposició, va començar la correspondència entre Polo i Villà, quan el pintor es va instal·lar a Tucumán. Només s'han conservat les cartes d'ella i la primera data del 14 d'octubre de 1940.

A la correspondència aflora de seguida la situació econòmica precària de la periodista. A partir del mes de maig de 1939, amb l'arribada de la mare i les germanes, Irene Polo s'havia trobat amb obligacions familiars i la necessitat de disposar de més diners. D'altra banda, la seva economia va empitjorar aviat quan, poc després d'acabar la temporada de teatre de l'any 1939, Margarida Xirgu es va retirar a Xile i es va desfer la companyia de teatre. L'actriu va mantenir la residència a Xile, on es va casar el mes d'abril de 1941 amb el seu administrador Miguel Ortín i, posteriorment, es va instal·lar definitivament a l'Uruguai.

Irene Polo es va quedar a Buenos Aires, on havia de viure i mantenir la mare i una germana només amb el que guanyava amb traduccions del francès, feina que ja havia fet a Barcelona, i amb alguna traducció de l'anglès. Aquesta ocupació, segurament, li va facilitar Guillermo de Torre, amb qui mantenia una bona relació. De Torre era crític literari, assagista i poeta, i també secretari de redacció de la revista *Sur*. Va ser un dels fundadors de l'editorial Losada a Buenos Aires i, des de 1938, estava publicant-hi l'obra completa de Federico García Lorca amb la col·laboració essencial de Margarida Xirgu i d'Irene Polo, per recuperar-ne les obres inèdites. A Losada, Polo va publicar-hi cinc traduccions de clàssics francesos i dues més a les editorials Hachette i Sopena.¹¹ També va traduir *Pride and Prejudice*, de Jane Austen, per a l'editorial Juventud Argentina.

11 Obres d'A. Maurois, O. Aubry, G. de Pourtalès, R. Rolland, E. Zola i J. Romans.

Però, afortunadament, la seva economia va millorar quan el mes de gener de 1941 l'empresari català Xavier Serra, propietari de les perfumeries Dana, de les quals acabava d'instal·lar una fàbrica al barri de Barracas de Buenos Aires, la va contractar com a secretària i això li va permetre tenir un sou estable. L'empresari Serra, tot i el seu posicionament polític en una dreta crítica amb la República espanyola, va ajudar els exiliats republicans, entre els quals Joaquim Maurín, dirigent del Partit Obrer d'Unificació Marxista (POUM).¹² Irene Polo de seguida va congeniar amb Xavier Serra, a qui a les cartes deia estimar moltíssim i li dedicava grans elogis per la seva intel·ligència i bonhomia.

En el nou entorn laboral, Polo va trobar la manera d'ajudar l'amic Villà, que també estava en una situació econòmica molt precària, quan havia venut poc a l'exposició de Buenos Aires i no venia res a Tucumán. Així, la periodista va fer d'intermediària entre l'empresari Serra, que havia de decorar el nou pis familiar de Buenos Aires, i el pintor, que li va vendre alguns quadres.

Però, a mesura que avançava la Segona Guerra Mundial, l'horror d'Irene Polo pel plausible triomf del nazisme a Europa i el que considerava la inevitable nazificació de l'Argentina quedaven patents a la correspondència. Cal tenir en compte que el govern argentí, presidit pel dretà Roberto Marcelino Ortiz, havia reconegut l'executiu del general Franco des del mes de febrer de 1939.

En una carta del 21 d'abril de 1941, la periodista deia:

12 Colomines, A. (2020). La segona vida de Joaquín Maurín: Nova York i la creació de l'American Literary Agency (ALA). *Afers*, 95-96, p. 181-183. També: Sabio, A. (2024). *Excomunistes. De la Revolución a la Guerra Fría cultural: Joaquín Maurín (1896-1973)*. Barcelona: Galaxia Gutenberg.

«Estimat Miquel, estic molt desanimada; a mi potser no em passarà res perquè tinc una sort borratxa; però, què m'importa si he de veure que els hi passa a la gent que estimo? La gent liberal d'aquest país serà internada; els espanyols reclamats pel govern franquista seran tramesos a Madrid; els que no ho siguin, de reclamats, els empenyaran per un “*quítame allá esas pajas*” i estarem en un perill terrible. En fi, tot Déu estarà en perill. És el pas d'una era del món a una altra era; d'una edat a una altra edat; és allò que la Bíblia en deia “diluvi”».

Pel que fa al dia a dia, convivint amb el nucli familiar (Irene, mare i germana) va aparèixer des de la primera carta una tal Judith, amb qui semblaven tenir una relació càlida, i en va fent comentaris a cada carta, fins que el 2 de juliol de 1941 només a la postdata va dir: «La Judith va arribar el 26 del mes passat a Mèxic», però no en va tornar a fer menció mai més, la qual cosa resulta sorprenent.

A les cartes, no hi havia gaire informació sobre aquesta Judith, però sí unes expressions que es podien identificar amb les utilitzades en l'adjudicació de places de l'Administració pública. Irene Polo deia en una carta que la Judith anava «destinada» al Brasil i, en una altra, deia que la Judith s'embarcava cap a Rio de Janeiro, on estava «destinada».

Ara bé, quan nosaltres vam entrevistar *Tísner*, company i amic d'Irene Polo, ens va dir que, quan estava exiliat a Mèxic, li havia arribat la informació que la periodista s'havia suïcidat perquè es va enamorar d'un diplomàtic mexicà que no va correspondre al seu amor. *Tísner* no donava credibilitat a aquest rumor, perquè pensava que a Irene Polo li agradaven les dones.¹³

13 Entrevista personal amb Avel·lí Artís Gener, *Tísner*, el 6 de juliol de 1995 al seu domicili de Barcelona.

El periodista Vicenç Riera Llorca, a les seves memòries, com a causa del suïcidi d'Irene Polo, també va dir:

«Es va parlar d'un enamorament no correspost que a Buenos Aires la noia havia sentit per un diplomàtic mexicà».¹⁴

Aleshores, amb la coincidència d'aquests dos testimonis i les informacions de les cartes, vam formular la hipòtesi que la Judith podia ser una diplomàtica mexicana i, per tant, la persona a la qual es referia la versió de la causa del suïcidi que va arribar a *Tísner* i a Riera Llorca.

Seguint aquest fil, la recerca va revelar el nom de la diplomàtica mexicana Judith Martínez Ortega, i la consulta de les memòries de la Secretaria de Relaciones Exteriores de México entre 1940 i 1942 va confirmar la seva presència a Buenos Aires, el seu destí posterior a Rio de Janeiro i altres desplaçaments o baixes per malaltia en dates coincidents amb les indicades a les cartes. De tota manera, les cartes no revelaven ni el tipus de relació que van tenir, ni confirmaven que tingués a veure amb el procés depressiu que va portar la periodista al suïcidi, però sí que ens proporcionaven més detalls del context en el qual es va produir.

Les referències directes a la depressió van començar a la correspondència del mes de setembre de 1941 i a partir d'aquella data i fins a l'última comunicació amb Villà, Irene Polo va manifestar de manera directa o indirecta el seu estat depressiu. El 23 de setembre de 1941 va dir:

«Tampoc t'havia escrit abans perquè estic passant uns dies molt dolents. Tinc un decaïment nerviós terrible, i una

14 Riera Llorca, V. (1979). *El meu pas pel temps (1909-1939)*. Barcelona: Edicions 62, p. 177.

angúnia que no sé pas si podré resistir, en cas de que hagi de durar gaire més encara».

En aquesta situació, Polo buscava ajut per millorar el seu estat anímic, tant en la medicina com en les amistats. Ja a la carta del 30 de setembre feia una crida a l'amic Villà perquè l'anés a visitar a Buenos Aires, petició que va repetir més endavant sumada a les referències al decaïment psíquic que la forçava a prendre la medicació receptada pel doctor català Lluís Sayé. Però la resposta del pintor devia ser negativa, perquè aleshores va ser ella qui es va plantejar anar a Tucumán a l'estiu —a l'Argentina, l'estiu és del 21 de desembre al 20 de març—, tot i que, posteriorment, va descartar el viatge per un preu massa elevat del bitllet.

Irene Polo no va deixar, però, de fer intents per sortir de vacances. En tenim una referència a una carta de l'escriptor francès Roger Caillois, que des de l'inici de la guerra mundial vivia en una casa de Victoria Ocampo a Mar del Plata. El mes de gener de 1942, Caillois li va dir:

*«Irene Polo me ha escrito. Dice que querría venir tres o cuatro días a Mar del Plata. Ha hablado de eso con María Rosa. Quizá deberías invitarla, ¿no crees?».*¹⁵

De tota manera, Irene Polo no va anar a Mar del Plata aquell estiu, poc abans de morir. En canvi, li va dir a Miquel Villà que havia passat uns dies en una *estancia* d'Entre Ríos, però que la resta de l'estiu se li havia fet insuportable a Buenos Aires.

Tot i que els motius del suïcidi podien ser múltiples i impossibles de determinar, i a les cartes l'únic factor documentat era la depressió, cal precisar que entre les possibles

15 Ocampo, V.; Caillois, R. (1999). *Correspondencia (1939-1978)*. Buenos Aires: Ed. Sudamericana, p. 136.

causes exògenes d'aquella depressió no apareixia a les cartes el trencament de la relació amb Margarida Xirgu, com, en canvi, es va establir en la versió més estesa de la mort d'Irene Polo, a partir de la publicació d'una biografia de l'actriu.¹⁶ La periodista feia més de dos anys que estava distanciada de Xirgu i a les cartes només la va esmentar una vegada i de passada.

Tan sols podem albirar alguns elements del context d'aquella mort tràgica de la periodista que, segurament, van influir en el seu estat d'ànim:

1. La impossibilitat de tornar a Barcelona a exercir el periodisme per la victòria de Franco a la Guerra Civil.

2. La preocupació per la Segona Guerra Mundial i el triomf del nazisme.

3. La responsabilitat i la limitació de moviments que implicava la nova situació personal d'haver de mantenir i convida amb la mare i la germana. En una carta li va dir a Villà: «Guilla, creu-me. Jo guillaria també de bona gana, si fos sola» (23 de febrer de 1942).

4. Un altre element podria ser el trencament de la relació amb Judith, que es va desprendre del sobtat mutisme sobre la diplomàtica.

El colofó va arribar a la penúltima carta, en parlar de l'escriptor Stefan Zweig: «Ja has vist que el pobre Zweig s'ha matat amb la dona al Brasil, també tip d'Amèrica, segurament», va dir Irene Polo, possiblement pensant ja en el seu propi final.

16 Rodrigo, A. (2005). *Margarita Xirgu. Una biografia*. Barcelona: Flor del viento, p. 288.

L'exili de periodistes de Catalunya l'any 1936

Albert Balcells

Membre emèrit de l'Institut d'Estudis Catalans

Els periodistes en perill, que es van exiliar a Catalunya després de l'esclat de la Guerra Civil, el 19 de juliol de 1936, van ser menys nombrosos que els que es van haver d'expatriar el 1939. La diferència va guardar proporció numèrica amb la que va existir en termes generals entre els dos exilis. Si entre 1936 i 1937 van abandonar Catalunya unes cinquanta mil persones, incloent els estrangers que es repatriaven, el 1939 van ser uns dos-cents mil els catalans que es van exiliar durant l'èxode de més de quatre-centes seixanta mil persones que van passar la frontera amb França.

En el cas de l'exili de 1936, la gran majoria van tornar a Catalunya el 1939. Com veurem, molts no eren gent

d'extrema dreta i no estaven inicialment identificats amb el cop militar del 19 de juliol de 1936. En canvi, en el cas de l'exili de 1939, els periodistes que van marxar van tenir molt més difícil el retorn. Josep Maria Lladó deia, a la revista *Catalunya* de Buenos Aires, que, després de la Guerra Civil espanyola, «un vuitanta per cent dels periodistes de Catalunya és absent de la terra». Aquest èxode de 1939 es va trobar justificat per fets com l'afusellament de Carles Rahola a Girona el 15 de març de 1939 per uns articles que ell no havia considerat que li poguessin costar la vida.

D'altra banda, els llocs de treball es van reduir. En el cas de Barcelona, el nombre de diaris va passar dels vint-i-cinc d'abans de la Guerra Civil als set de l'any 1940. Cal advertir que cinc ja havien desaparegut poques setmanes després del 19 de juliol de 1936.¹

Albert Manent va apuntar la xifra de cinquanta mil per quantificar el nombre d'habitants de Catalunya que es van exiliar al començament del conflicte, tenint en compte els que, clandestinament, sortiren per terra, travessant els Pirineus, i no sols els que partiren regularment per mar a l'estranger, una part dels quals van passar a la zona dita nacional.² Aquesta xifra d'exiliats dels primers mesos de la guerra equival a la quarta part dels exiliats del febrer de 1939.

1 Guillamet, J. (2022). *El periodisme català contemporani. Diaris, partits polítics i llengües, 1875-1939*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

2 Manent, A. (1991). Els exiliats durant la Guerra Civil. *Miscel·lània d'homenatge a Josep Benet*. PAM, p. 485-496.

La premsa va experimentar els canvis relacionats amb la col·lectivització pels comitès dels mateixos treballadors de les empreses i els derivats de l'apropiació de les seus de les redaccions i de les impremtes per part de les sindicals i dels partits que havien vençut els militars aixecats el 19 de juliol de 1936 a Barcelona. No tot el personal dels diaris apropiats es va exiliar, ni de bon tros, però els més significatius van haver de fugir davant del seriós perill que corrien.

Si prenem com a exemple la sort dels diaris de Barcelona, constatem que els únics que no van patir alteracions van ser els diaris dels partits catalanistes que formaven part del govern de la Generalitat: *La Humanitat* i *Última Hora* (tots dos d'ERC) i *La Publicitat* (d'Acció Catalana). Fins i tot *El Diluvio* —republicà independent i favorable al Front Popular— va acabar dirigit per la UGT. La CNT es va apoderar de *La Veu de Catalunya* i de *L'Instant*, tots dos de la Lliga Catalana. També es van fer els anarcosindicalistes, amb el *Diario de la Marina* i *La Noche*.

El Partit Socialista Unificat (PSUC), que s'acabava de constituir per la fusió de socialistes i comunistes de la Tercera Internacional, es va apoderar d'*El Matí* (un diari catòlic), que va canviar de nom i va adoptar el nom de *Treball*. Les Joventuts Socialistes Unificades van confiscar *La Rambla*, tot i ser un periòdic afí a ERC. La UGT (controlada pel PSUC) es va apropiat de *Las Noticias*, que era el diari barceloní amb més tirada després de *La Vanguardia*.

El Correo Catalán, diari carlí, va ser confiscat pel POUM, és a dir, pels comunistes antiestalinistes, i va adoptar el nom d'*Avant* i, després, el de *La Batalla*. Amb la repressió del POUM després dels fets de maig de 1937, va desaparèixer aquesta presència periodística dels comunistes heterodoxos blasmats pel PSUC i per Moscou. *El Diario de Barcelona* —monàrquic conservador— va passar a mans de l'Estat Català amb la nova capçalera de *Diari de Catalunya* i, més tard, va estar sota el control d'un comitè obrer.

Izquierda Republicana va aconseguir *El Día Gráfico*, el diari de l'empresari Joan Pich i Pon, seguidor de Lerroux i governador general i president de la Generalitat el 1935. El Partit Federal Ibèric es va apoderar d'*El Diario del Comercio* i d'*El Diario Mercantil*. Pel que fa al diari barceloní de més tirada, *La Vanguardia*, va quedar intervingut, primer, per la Generalitat i per un comitè obrer, a continuació. El director —Agustí Calvet (*Gaziel*)— es va veure obligat a exiliar-se. Al final, *La Vanguardia* va quedar, de fet, en mans del cercle de Juan Negrín, el president del Consell de Ministres de la República. *El Mundo Deportivo* també va quedar en mans d'un comitè obrer col·lectivitzador, abans de desaparèixer el desembre de 1938.³ *Gaziel*, que no era enemic de la República, va explicar la seva destitució i expatriació a *Història de La Vanguardia*, publicada per Edicions Catalanes de París l'any 1971 i reeditada a Barcelona l'any 2016.⁴ *Solidaridad Obrera*, el diari de la CNT, va arribar al punt màxim de la seva influència.⁵

Els canvis enunciats van afectar sobretot la premsa conservadora —però no únicament a aquesta— i van comportar l'exili de directors, redactors, col·laboradors i promotors, que generalment sortien en vaixells francesos, italians o d'altres nacionalitats, que havien arribat al port de Barcelona, per evacuar els seus connacionals. En el cas

3 Figueres, J. M. (1997). Apropiacions de la premsa a Catalunya durant la Guerra Civil. *Anàlisi: quaderns de comunicació i cultura*, 20, p. 86.

4 També Voltes, P. (1974). *La Vanguardia* durante la Guerra Civil Española. *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña*, 11 i Huertas, J. M. (2006). *Una història de La Vanguardia*. Barcelona: Angle.

5 Tavera, S. (1992). *Solidaridad Obrera. El fer-se i desfer-se d'un diari anarcosindicalista, 1915-1939*. Barcelona: Col·legi de Periodistes de Catalunya.

dels italians, això va durar només fins al reconeixement del govern del general Franco per Mussolini el setembre de 1936 i de la corresponent retirada de la representació consular italiana, al mateix temps que ho feia l'alemanya. Però, fins aquell moment, la col·laboració consular i naval italiana va ser important.

El cas del prestigiós setmanari *Mirador*, que havia estat fundat per Amadeu Hurtado el 1929 i dirigit successivament per Manuel Brunet i Just Cabot, va ser el d'un periòdic liberal i progressista que el 1936 no es podia considerar de dretes i que, malgrat tot, va ser requisat pel PSUC en esclatar la guerra.⁶ Quan li van proposar continuar dirigint el setmanari, Just Cabot s'hi va negar comentant: «És com si m'haguessin robat el rellotge i em demanessin anar-li a donar corda cada setmana». El nou director va ser Artur Perucho, que s'havia fet del PSUC. El 1938, el nom del setmanari va ser substituït per *Meridià*. Abans de la guerra, *Mirador* havia comptat amb seccions d'èxit com «L'Aperitiu» de Josep Maria de Sagarra o «El Mirador Indiscret», una plana anònima i satírica.⁷ El juny de 1936, Joan Estelrich i Víctor Hurtado, fill del fundador de *Mirador*, havien signat un contracte d'associació per a la publicació de la revista, que no es va dur a terme per l'esclat de la guerra.

Certament, va existir una «Tercera Catalunya» —el terme és nostre— amb uns exiliats que no es podien identificar amb cap dels dos bàndols en guerra i que van romandre a l'estranger sense passar a la zona denominada nacional,

6 Singla, C. (2006). *Mirador (1929-1937), un periòdic al servei d'una idea de país*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

7 Singla, C. (2025). *Mirador Indiscret. Anècdotes, humor i xafarderies de la història petita de Catalunya dels anys trenta*. Vic: Eumo.

una decisió que, a l'hora del retorn, els va comportar un procés de responsabilitats polítiques amb resultats diversos. Aquesta «Tercera Catalunya» no sols va estar composta pels pocs quadres de la Lliga Catalana que no van subscriure l'adhesió a l'Espanya denominada nacional. Va ser el cas de Josep Puig i Cadafalch, Joan Antoni Güell, segon compte de Güell, retirat a Mallorca, i Felip Solà de Cañizares, que no va tornar.

També es van haver d'exiliar personalitats addictes a la Generalitat de Catalunya, sense que aquesta les pogués protegir, com Joaquim Ventalló, director de *La Rambla*, exiliat a París; o Joan Baptista Roca i Caball, dirigent de la Unió Democràtica de Catalunya, partit lleial a la Generalitat. Roca i Caball va promoure a França una mediació francobritànica per a un armistici a Espanya. Un altre exemple va ser el de Carles Soldevila, funcionari del Parlament de Catalunya i director del magazín *D'Ací i d'Allà*, que, amenaçat de mort, es va exiliar a París amb el pretext d'una falsa comissió de serveis. *D'Ací i d'Allà* va desaparèixer amb la guerra. Carles Soldevila va rebutjar anar a l'Espanya de Franco, va tornar després de la guerra i va evitar la presó per gestions de Josep Maria Pi i Sunyer, però li van prohibir publicar durant gairebé deu anys. Amadeu Hurtado va marxar a París l'agost de 1936, on va fundar l'associació *La Tercera España*, l'any 1938.⁸ Hurtado no va tornar a Barcelona fins al 1949, per morir-hi el 1950.⁹

8 No hi ha cap similitud entre aquella tercera Espanya de 1938 i la formació política recentment fundada.

9 Safont, S. (2022). *L'eminència gris: biografia, singularitat i influència d'Amadeu Hurtado i Miró (1875-1936)*. [Tesi doctoral]. Universitat de Girona (en línia).

El cas de *La Rambla* és particular perquè pertanyia a Josep Sunyol i Garriga, membre d'ERC, diputat del Front d'Esquerres el febrer de 1936, alhora que president del Barça i de l'Automòbil Club de Catalunya. Sunyol es trobava a Madrid, en esclatar la guerra, i, al front del Guadarrama, va ser descobert i assassinat pels denominats nacionals. El febrer de 1937, *La Rambla* va passar a mans del PSUC i de les Joventuts Socialistes Unificades. Com en el cas de *Mirador*, aquest va ser un altre periòdic favorable a les forces governants a la Generalitat el juliol de 1936, que va ser apropiat pel PSUC.

Havia estat gran l'alarma de molts periodistes a causa de l'assassinat per uns anarquistes, el 24 d'agost de 1936, de Josep Maria Planes, director d'*El Be Negre*. El darrer número d'aquest periòdic va ser el del 15 de juliol de 1936. Planes també era col·laborador destacat de *La Publicitat*. Havia publicat el 1934 la sèrie «Els gàngsters de Barcelona», i estava disposat a denunciar els assassins dels germans Badia, víctimes d'uns pistolers anarquistes el 28 d'abril de 1936.¹⁰ L'assassinat de Josep Maria Planes va alarmar el món periodístic i va jugar un paper important en l'expatriació a París de Ventalló, d'Avel·lí Artís-Gener, *Tísner* (que va tornar després per fer la guerra incorporat a l'exèrcit republicà), i d'altres que, en principi, estaven al costat de la Generalitat republicana, però no combregaven ni amb la FAI ni amb el PSUC.

També es van exiliar pel mateix motiu Rossend Llates i Josep Maria de Sagarra, autors de textos contra la FAI. Sagarra es va casar a Marsella amb la seva parella i va fer

10 Planes, J. M. (2002). *Els gàngsters de Barcelona*. Barcelona. Proa. Pròleg de Jordi Finestres.

un llarg viatge a Tahití, origen de dos llibres seus: *Entre l'Equador i els tròpics* i *La ruta blava*. Va tornar a Barcelona el 1940. Tenia ja un gran prestigi com a dramaturg i poeta. L'humorista i dibuixant Valentí Castanys va explicar la seva sortida cap a Marsella per mar, mal disfressat d'oficial francès de la marina, al seu llibre *La memòria es diverteix*, publicat el 1964.

Pel que fa a alguns dirigents polítics de la Generalitat, el seu desacord amb els patrullers els va obligar a exiliar-se després d'haver facilitat la fugida de persones en perill. Primer va haver de deixar el país Frederic Escofet, tot i haver estat el cap de les forces policials que havien vençut els militars aixecats a Barcelona el 19 de juliol de 1936. La mateixa sort va acabar tenint el conseller d'Ordre Públic de la Generalitat, Josep Maria Espanya, i el de Cultura, Ventura Gassol, forçats a exiliar-se la tardor de 1936, després d'haver contribuït a facilitar la fugida de molts altres que estaven en perill de mort i que majoritàriament no eren feixistes ni havien conspirat contra la República.

Un altre cas revelador va ser el del president del Tribunal de Cassació de Catalunya, Santiago Gubern, republicà catalanista de tota la vida.¹¹ Va patir un atemptat anarquista del qual va sortir il·lès el 22 de juliol de 1936. Va haver de dimitir el setembre del mateix any, marxant a França amb ajuda del cònsol de Noruega a Barcelona. Va ser prou significatiu el cas tràgic de Carrasco i Formiguera, polític de la Unió Democràtica de Catalunya, obligat a deixar Catalunya i marxar cap al País Basc a causa de les amenaces anarquistes, tot i estar al servei de la Generalitat.

11 Manent, A. (1999). *De 1936 a 1975. Estudis sobre la guerra civil i el franquisme*. Barcelona: PAM.

Va acabar afusellat a Burgos el 1938. El cas va ser estudiat magistralment per Hilari Raguer i no cal insistir-hi.

Uns quatre-cents afiliats a la Lliga Catalana van ser assassinats els primers mesos de la guerra, tot i que la Generalitat va ajudar la majoria a fugir dels qui tenien els càrrecs polítics representatius de més relleu. D'aquesta manera, només van ser assassinats un dels diputats a Corts per la Lliga, un diputat al Parlament de Catalunya i un dels regidors de la Lliga a l'Ajuntament de Barcelona. Però la Lliga Catalana, com a partit, no havia format part de la trama civil de l'aixecament del 19 de juliol de 1936, a diferència dels carlins. L'editorial del número de *La Veu de Catalunya* d'aquell dia, que va ser imprès, però no va arribar a ser distribuït, desautoritzava el cop i demanava que es respectés la legalitat vigent.¹² Tanmateix, la Lliga Catalana, feia cinc mesos, havia estat el partit més important del Front Català d'Ordre, la coalició electoral de les dretes amb els carlins inclosos, una coalició que havia perdut a totes les circumscripcions catalanes. La Lliga va ser tractada després del 19 de juliol com si fos insurrecta i enemiga d'una Generalitat en mans d'ERC, oblidant els anteriors contactes molt discrets entre Cambó i Companys, per tal de reduir la polarització política, tal com va explicar, entre d'altres, Marcel·lí Moreta a les seves memòries, publicades el 2001.

El terror dels denominats incontrolats es va desencadenar sense esperar que es coneguessin els assassinats que cometien els militars aixecats i els feixistes, a la zona que dominaven. A Catalunya, no calia ser catòlic practicant per censurar en privat la crema d'esglésies i convents,

12 Josep Maria Figueres. *La Veu de Catalunya (1899-1937)*, Barcelona, Editorial Base, 2013, pàg. 332.

i l'assassinat d'un 30 % dels clergues, pel sol fet de ser-ho, durant els primers mesos de la Guerra Civil. Malgrat la posició reservada del Vaticà envers Franco fins ben entrat el conflicte i el silenci de l'arquebisbe de Tarragona, Vidal i Barraquer, la jerarquia eclesiàstica a Espanya va beneir la causa dels aixecats contra la República proclamant-la «*cruzada*», o sigui declarant-la guerra santa. A Europa i als Estats Units, el descrèdit republicà a causa de la persecució religiosa no va arribar a ser compensat pels posteriors intents frustrats dels republicans per restablir la llibertat religiosa, a partir de la segona meitat de l'any 1937.

La Generalitat va intentar compensar la seva impotència davant dels patrullers amb l'ajuda que va prestar als amenaçats, per tal que poguessin sortir del país amb la col·laboració dels consolats estrangers, sobretot dels de França i Itàlia.¹³ En canvi, de la zona considerada nacional no va sortir cap vaixell amb exiliats republicans, com recordava Josep Benet.

Ara bé, malgrat l'ajuda dels consellers Espanya i Gassol, els exiliats de la Lliga no podien deixar de considerar-se expulsats del país. Raimon d'Abadal i Calderó, segons recordava Maurici Serrahima a les seves memòries de la guerra i de l'exili, va dir als policies que el conduïen al vaixell que el portaria a Itàlia: «Donin les gràcies al president i alhora diguin-li que no em sé avenir i em dol que sigui el president de Catalunya el que em fa sortir del meu país». El general Queipo de Llano, en una de les seves intervencions a Radio Sevilla, va dir el 24 d'agost de 1936 que el president Companys «*ha dejado salir de Barcelona a més de cinco*

13 González Vilalta, A. (2015). *Marines de guerra, evacuacions i consolats estrangers al port de Barcelona, 1936-1937*. Barcelona: *Quaderns d'història*, 22.

mil hombres de derecha, lo cual ha de aminorar sin duda la responsabilidad que pesa sobre él. ¡Dios se lo tenga en cuenta!». Qui no ho tindria en compte seria Franco quan va fer afusellar Companys el 15 d'octubre de 1940, divuit mesos després d'haver-se acabat la Guerra Civil.

Tot i el seu nombre reduït, els periodistes catalans exiliats el 1936 van jugar un paper rellevant en el transcurs de la Guerra Civil, perquè bona part d'ells van contribuir a la propaganda en favor de la causa del bàndol aixecat contra la República i contra la Generalitat. Ho van fer des de Roma, amb Radio Veritat; des de París, amb l'Oficina de Propaganda i Premsa Espanyola, dirigida per Joan Estelrich; des de Biarritz, amb el Servicio de Información del Nordeste de España (SIFNE), amb Josep Bertran i Musitu de director; i des de Burgos, amb el grup de falangistes catalans que van crear la revista *Destino*. En aquest darrer cas, no es tractava pròpiament d'un exili a l'estranger, sinó d'un canvi de zona, però cal no oblidar el fet.

L'escassa simpatia pel general Franco a la França del Front Popular, fins i tot entre els catòlics, i el fet que la República conservés, al començament, bona part de l'aparell de la representació oficial exterior d'Espanya¹⁴ explica que fos valuós el suport privat que els dirigents i periodistes de la Lliga Catalana, amb el suport de Cambó, van prestar al bàndol denominat nacional, malgrat que els seus antecedents desvetllaven molts recels a Burgos i a Salamanca, degut a l'anticatalanisme irreductible que regnava allí.

14 Tot i que, arran de la formació del govern, Largo Caballero el 4 d'octubre de 1936, amb inclusió de tres ministres anarcosindicalistes, va haver-hi moltes dimissions de diplomàtics espanyols a l'estranger, fins al punt que només un terç d'aquests van restar al servei de la República.

La sortida per mar no va ser l'única via de fugida, però la seva importància es pot percebre en una xifra: a finals d'agost de 1936, a Gènova, havien desembarcat 2 160 catalans procedents del port de Barcelona.¹⁵ La necessitat de proveir-se de passaports expedits pel consolat franquista a Gènova permet saber que els sol·licitants van ser 5.297, el 24 % dels quals eren religiosos. Joaquim Maria de Nadal, secretari de Cambó i prohoms de l'Acció Catòlica, va organitzar a Gènova una oficina que identificava els qui havien sortit amb documentació falsa i va atendre, segons el seu testimoni, més de deu mil persones en un mes i mig. Ell, quan va arribar la seva família a Gènova, va marxar a Sevilla.

Quatre periodistes de *La Veu de Catalunya* van sortir junts: Joan Costa i Déu, Modest Sabaté, Joan B. Solervicens i Carles Sentís.¹⁶ Joan Costa i Déu havia estat director del *Diario de Sabadell*, cap de redacció de *La Veu de Catalunya* i president de l'Associació de Periodistes de Barcelona el 1932, càrrec on el va substituir Joaquim Pellicena, exdirector de *La Veu de Catalunya*. Per iniciativa de Costa i Déu, havien aparegut 26 números dels *Annals del Periodisme Català* fins al juny de 1936. Un any abans, el 1935, Costa i Déu havia publicat amb Modest Sabaté, redactor del mateix diari, dos llibres: *La nit del 6 d'octubre a Barcelona* i *La veritat del 6 d'octubre*.¹⁷ Aquesta segona obra té l'interès de parlar de la revolta a la resta de Catalunya, fora de Barcelona. Joan B.

15 Doll-Petit, R. (2003). *Els "catalans de Gènova": història de l'èxode i l'adhesió d'una classe dirigent en temps de guerra*. Barcelona: PAM.

16 Manent, A. (1999). *De 1936 a 1975. Estudis sobre la Guerra Civil i el franquisme*. Barcelona: PAM, p. 89-90.

17 Reeditats per Cossetània a Valls el 2006 amb introducció d'Albert Balcells.

Solervicens era assessor i col·laborador de l'editorial Alpha i de la Fundació Bernat Metge, patrocinades ambdues per Francesc Cambó, i també era director literari de *L'Instant*, que pertanyia al mateix grup. Carles Sentís, redactor de *L'Instant*, havia estat d'Acció Catalana i secretari del conseller de Finances de la Generalitat, Martí Esteve, però va passar el 1935 al cercle de Cambó i de la Lliga Catalana. Com a periodista, s'havia donat a conèixer amb el seu reportatge sobre la immigració murciana i el barraquisme a l'àrea de Barcelona.

Un germà de Carles Sentís, Lluís Sentís, assessor jurídic d'un organisme vinculat al Departament de Governació de la Generalitat, va tenir cura de la gestió conjunta dels passaports de tots quatre. Un cotxe de la Generalitat els va recollir als llocs on estaven amagats i els va conduir al port. Van passar un moment de perill en trobar un cotxe de les patrulles de control, però van sortir en un vaixell alemany el 21 d'agost de 1936 per arribar a Gènova, on van treballar per a Cambó. Costa i Déu va publicar el 1937 el llibre *Cento martiri della Rivoluzione del 1936 nella Catalogna*, amb la col·laboració del caputxí Antoni Maria de Barcelona. L'any següent, va publicar *Barcelona sotto l'incubo del terrore rosso*, en col·laboració amb Sabaté, signant amb el pseudònim de *Giovanni Meliani*. Costa i Déu va ser redactor de Radio Veritat. Va morir sobtadament a Gènova el novembre de 1938. Sabaté va fer de locutor a Radio Veritat, que emetia diàriament en català, a mitjanit, als estudis de Radio Roma, durant la Guerra Civil, donant notícies contràries a la Generalitat i a la República, i tractant de contradir la tesi de què el govern de Burgos era anticatalà.

Després Sabaté es va instal·lar al Rosselló, on va tenir negocis relacionats amb el suro i va intentar inútilment reconstruir la Lliga Catalana a l'exili, entre 1945 i 1946. Va fomentar el català a la Catalunya del Nord. El 1969, va publicar a l'editorial Bruguera un primer breviari sobre la història de la Lliga, abans de l'aparició de la tesi d'Isidre

Mola, sobre aquest partit. El 1976, Modest Sabaté amb Octavi Saltor i Salvador Millet i Bel van fundar la Lliga Liberal Catalana, que va fracassar a les primeres eleccions democràtiques de 1977.

Carles Sentís va treballar d'informador del SIFNE i va acabar la guerra d'alferes de l'exèrcit de Franco. Va publicar a *La Vanguardia Española* el 17 de febrer de 1939 un article titulat «¿Finis Cataloniae? El fin de una película de gangsters». El 1962 va dirigir l'agència EFE. El 1977 va intervenir en el retorn del president Josep Tarradellas i va ser diputat del partit governamental creat per Adolfo Suárez: el Centro Democrático.

Radio Veritat

El 18 de febrer de 1937 van començar les emissions de ràdio en català, a mitjanit, des de Roma. Van ser dirigides per l'antic secretari del consolat italià a Barcelona, Alfredo Giorgi, i l'advocat català, Delfí Escolà, procedent de la Federació de Joves Cristians de Catalunya. Allí comptaven amb el suport de les autoritats i amb material procedent de l'oficina italiana de propaganda de Salamanca.¹⁸ Com a redactors, hi van col·laborar Joan B. Solervicens, Ramon d'Abadal i de Vinyals, Manuel Brunet, Joan Costa i Déu, i Eduard Sagarra. Tothom sabia que Cambó controlava

18 Ucelay, E. (1976). La veritat de Radio Veritat. *Arreu*, 5. Ragner, H. (1994). Les emissions de Radio Veritat durant la Guerra Civil espanyola. *Miscel·lània en homenatge al doctor Casimir Martí*. Barcelona: Fundació Vives i Casajoana.

aquest servei.¹⁹ Des de la zona dita nacional, hi col·laboraven l'antic cap de cerimonial de l'Ajuntament de Barcelona, Manuel Ribé, i alguns militants de la Lliga Catalana, que residien feia temps a l'Espanya nacional. L'estil persuasiu i gens agressiu de les emissions en llengua catalana van tenir un èxit notable entre aquells oïdors de Catalunya que eren reticents a les autoritats republicanes, però no eren incondicionals de Franco.

La procedència romana de les emissions va ser acuradament amagada. Radio Veritat volia rebatre la tesi de què la victòria dels denominats nacionals aniria fatal per a la identitat i els sentiments catalans, un fet que es va veure confirmat des del primer moment, quan l'autoritat militar va prohibir difondre el dia de l'ocupació — *liberación*— de Barcelona, les octavetes de propaganda en català que, d'acord amb Dionisio Ridruejo, cap del servei de propaganda, s'havien imprès per a l'ocasió. Sardanes i aplecs van ser prohibits i el seu lloc el van adoptar les misses de campanya i els actes de desgreuge.

El Servicio de Información de la Frontera Nordeste de España

Va ser una petita xarxa d'informació i espionatge organitzada a Biarritz pel dirigent de la Lliga Catalana, Felip Bertran i Musitu, col·laborador de Cambó i antic cap del sometent de Barcelona, quan es va organitzar el 1919 contra la CNT. Casat amb una filla d'Eusebi Güell

19 Riquer, B. de (1997). *L'últim Cambó (1936-1947). La dreta catalanista davant la Guerra Civil i el primer franquisme*. Vic: Eumo.

i vicepresident de l'empresa de ciment Asland, Bertran i Musitu es trobava a Vichy quan va esclatar la Guerra Civil i va començar a organitzar la seva xarxa, d'acord amb el general Emilio Mola. Va comptar amb Josep Pla, que havia estat corresposal a Madrid de *La Veu de Catalunya*. El va enviar a Marsella a espiar l'arribada de vaixells amb armament per a la República,²⁰ una feina no gaire fàcil, ja que els obrers portuaris marselesos protegien aquelles arribades. Carles Sentís també va treballar per al SIFNE. La policia francesa va desarticular la xarxa a Marsella l'agost de 1937. Pla va haver d'anar a Itàlia. A Roma, va conèixer mesos amb Solervicens.

El febrer de 1938, el SIFNE es va integrar al Servicio de Información y Policía Militar, que dirigia el coronel Ungria. Bertran i Musitu va passar la resta de la guerra a Burgos, assessorant Ungria i el general Martínez Anido, ministre de Governació i antic conegut de Bertran i Musitu de quan Martínez Anido havia estat governador civil de Barcelona entre l'any 1920 i 1922 en lluita amb la CNT.

La Guerra Civil va provocar compromisos i contradiccions que pocs decennis més tard semblaven inversemblants. Costa imaginar que fos un agent al servei de Bertran i Musitu en aquella època, un advocat com Frederic Roda Ventura, que l'any 1962 seria el primer degà democràtic del Col·legi d'Advocats de Barcelona i que moriria sobtadament el 1967, després d'exigir inútilment la llibertat dels intel·lectuals detinguts arran de l'homenatge universitari a Jordi Rubió i Balaguer.

20 Badosa, C. (1994). *Josep Pla. El difícil equilibri entre literatura i política*. Barcelona: Curial.

L'Oficina de Propaganda i Premsa de París

A principis de gener de 1937, Joan Llonch, dirigent sabadellenc de la Lliga; Francesc Cambó; Xavier Ribó; Joan Estelrich; l'exministre Felip Rodés; i l'antic ambaixador de la Monarquia a París, José Quiñones de León, representant oficis de l'Espanya nacional a la capital de França, van tenir una reunió a l'Hôtel Crillon, a París. A la reunió, es va acordar la creació d'una autèntica oficina d'informació i propaganda, finançada inicialment per Cambó. Tal com aquest darrer havia escrit al seu correligionari Ferran Valls i Taberner:

«En Ventosa i jo, i altres companys més, treballem des del primer moment per ajudar al triomf de l'exèrcit, única manera d'aconseguir que, en venir el triomf, puguem atenuar el càstig que inexorablement caurà sobre Catalunya».

Aquesta política del mal menor era compartida per Joan Estelrich, que havia escrit el seu dietari el 20 de juliol de 1936, quan va esclatar la guerra i ell era a Roma: «Jo, com a català, he de desitjar el triomf del Govern i, com a espanyol, el dels sollevats».²¹ Ni Cambó ni Estelrich podien esborrar un passat catalanista que els havia enfrontat amb la dictadura de Primo de Rivera. Al servei de la nova oficina de París i dels enemics de l'autonomia de Catalunya, aleshores, Estelrich podia mostrar la seva anterior experiència com a organitzador de l'Oficina d'Expansió Catalana abans de 1923 i als congressos de les nacionalitats europees al llarg de la segona meitat dels anys

21 Estelrich, J. (2012). *Dietaris. A cura de Manuel Jorba*. Barcelona: Quaderns Crema, p. 190.

vint,²² però, entre Quiñones de León i Cambó existia un passat d'antagonisme polític que no era fàcil de superar, malgrat la necessitat de cooperar en contra de l'enemic comú. Tot això explicaria els recels i les picabaralles posteriors, especialment l'any 1938.

Les activitats més destacades de l'Oficina de Propaganda i Premsa de París van ser la publicació d'un butlletí en francès que s'enviava des del juny de 1937 regularment a setanta-set periòdics. El febrer de 1938 va arribar a superar els setanta mil exemplars i, el novembre de 1937, eren més de cinc mil els de l'edició en castellà.

Al mateix temps, es va posar en marxa l'edició d'una revista bimensual en francès, *Occident*, que el desembre de 1937 va assolir la venda de 92 762 exemplars a França i gairebé 4.000 a Espanya. A *Occident* es publicaven caricatures de Valentí Castanys amb el pseudònim de *Kim*.

A l'Oficina de París també va editar llibres com *La persecution religieuse en Espagne*, amb un poema de Paul Clodel com a pròleg. Segons Estelrich, se'n van vendre uns 12 000 exemplars en francès, 20 000 en castellà, 10 000 en italià, 6 000 en txec i 5 000 en romanès; en total, uns 53 000.²³

22 Balcells, A. (2022). *La projecció exterior de Catalunya al món d'entreguerres*. Barcelona: Base.

23 Riquer, B. de. (1996). *L'últim Cambó (1936-1947)*. Vic: Eumo, p. 95-132.

Albert Balcells en l'acte de la Jornada. Font: Càtedra Hipòlit Nadal i Mallol de Periodisme i Revistes en Català.

Un dels objectius d'aquesta oficina era fer fracassar els intents de promoure una mediació anglofrancesa amb l'objectiu d'un armistici a Espanya. L'Oficina de Propaganda i Premsa de París pretenia negar els bombardejos indiscriminats de l'aviació italiana i espanyola nacional a Barcelona i a altres llocs. Defensava la versió de què els atacs aeris es limitaven a objectius militars.

La proximitat ideològica de les publicacions de l'Oficina de París a Action Française de Charles Maurras servia per evitar la identificació del bàndol dit nacional a Espanya amb el feixisme italià i el nazisme alemany, alhora que atacava els catòlics francesos favorables a la República espanyola, com Jacques Maritain, François Mauriac, Georges Bernanos o Emmanuel Mounier.

La revista *Occident* tenia 3 200 subscriptors de pagament i se'n distribuïen gratuïtament entre uns 7 000 i 8 000 exemplars. Presentava un dèficit d'uns 40 000 francs mensuals. Quan Jesús Pabón va arribar a París com a delegat de premsa i propaganda de l'Espanya nacional, el maig de 1938, va renéixer la confiança d'Estelrich i de Cambó, però l'informe de Pabón enviat a Burgos no va ser gaire favorable. A finals de maig de 1939 va sortir el darrer número d'*Occident*. Pabón, després, va ser un influent catedràtic de la Universitat de Madrid, va presidir la Real Academia de la Historia i va ser el biògraf de Cambó.

A més del llibre sobre la persecució religiosa, l'Oficina de París va publicar l'opuscle *La Justice du «Frente Populaire»*, una obra del valencià Joaquim Reig. També va editar un altre llibre sobre el polèmic tema dels nacionalistes bascos i la seva fidelitat a la República, un tema espinós, atesa la seva catolicitat. El text d'aquest opuscle el va acabar Estelrich el mes de juny de 1937 amb el títol *Le drame du Pays Basque* i va ser una resposta a un llibre publicat també a París —*Le drame d'un peuple incompris*— una obra del capellà català Josep Maria Tarragó, emparat sota el pseudònim de *Víctor Montserrat*.

Pel que fa al món de parla anglesa, Estelrich va ajudar a Edgar Allison Peers a escriure el seu llibre *Catalonia Infelix*, que va aparèixer el juny de 1937. Gràcies al professor anglès Estelrich, va impartir conferències sobre el pensament espanyol a les universitats d'Oxford i de Liverpool.

La tasca de l'Oficina dels catalans enemics de la República a París va ser molt superior, a escala europea, a la dels altres organismes franquistes, però aquests estaven molt poc disposats a reconèixer els mèrits d'Estelrich, de Cambó i dels seus col·laboradors durant la guerra.

Pel que fa als periodistes catalans exiliats el 1936, va ser important, per a la seva subsistència, el treball que els van

facilitar les obres promogudes per Cambó. Hi van participar personatges sense una ubicació clara, com l'exdirector de *La Vanguardia*, Agustí Calvet (*Gaziel*). Aquesta col·laboració no els va assegurar la reinserció professional quan van tornar a Catalunya. Per tant, *Gaziel* va perdre el seu lloc anterior el juliol de 1936 i es va haver de traslladar a Madrid per treballar en una editorial.

La Llei de Responsabilitats Polítiques i Civils del 9 de febrer de 1939 esperava els que havien romàs a l'estranger sense passar a l'Espanya nacional, per exemple, Ramon d'Abadal i Vinyals, que no va evitar una multa, malgrat els serveis prestats.²⁴ Els expedients del tribunal especial van afectar més de tretze mil persones. Les acusacions dels falangistes destil·laven hostilitat envers els catalanistes peneditis. Es considerava que havien fet la guerra pel seu compte i que abans havien estat separatistes. No n'hi va haver prou amb el famós article publicat per Ferran Valls i Taberner a *La Vanguardia Española* l'onze de febrer de 1939 —«La falsa ruta»—, adjurant completament del catalanisme nacionalista.

Destino

Els falangistes catalans que van arribar a passar a l'Espanya nacional, van fundar a Burgos una revista per aglutinar-los i revalidar-los en un context gens propici. Va ser la primera etapa de la història de *Destino*, un setmanari que després va tenir una llarga vida a Barcelona.

24 Vilanova, F. (1996). *Ramon d'Abadal: entre la política i la història*. Lleida: Pagès Editors, p. 339-356.

La capçalera estava inspirada en la frase de José Antonio Primo de Rivera «*España es una unidad de destino en lo universal*».²⁵ Es tractava d'un grup de periodistes catalans que no actuaven a l'estranger, sinó a Burgos, seu del govern de Franco, a diferència de tots els altres esmentats abans. Després, no van tenir els problemes d'encaix a Catalunya que van patir alguns dels que van actuar a altres països durant el conflicte i que van haver de passar un procés de responsabilitats polítiques. La revista *Destino*, després, va continuar publicant-se a Barcelona i no va ser fins als anys seixanta que va emprendre una evolució que el va allunyar ostensiblement de la ideologia dels seus orígens.

El 6 de març de 1937 començava *Destino* a Burgos, com a iniciativa de Josep Maria Fontana Tarrats; Xavier de Salas; Joan Ramon Masoliver, que va ser el primer delegat provincial d'Informació de Barcelona el 1939; Josep Vergés, procedent d'una família de la indústria surera de Palafrugell; i Ignasi Agustí, redactor en cap del diari barceloní *L'Instant*, de la Lliga Catalana. Aquest darrer era l'únic professional del periodisme dins del grup i, degut a això, de seguida va ser promogut a director del setmanari dels falangistes catalans. En esclatar la guerra, els falangistes eren únicament uns tres-cents, al Principat.

Ignasi Agustí, que encara no era el novel·lista d'èxit de la saga de *Mariona Rebull*, va dirigir els primers noranta-nou números fins al dia de l'ocupació de Barcelona, qualificada de «*liberación*».²⁶ A Burgos, hi van col·laborar, entre d'altres,

25 Geli, C.; Huertas, J. M. (1990). *Les tres vides de Destino*. Barcelona: Diputació de Barcelona-Col·legi de Periodistes de Catalunya.

26 Ignasi Agustí dona poca informació d'aquesta etapa inicial a les seves memòries, titulades *Ganas de hablar* (Barcelona, Planeta, 1974).

a més d'Ignasi Agustí (*Gin*), Santiago Nadal, Carles Sentís, Josep Ramon Masoliver, Valentí Castanys, Pere Pruna, Eugeni d'Ors i Martí de Riquer.

En un dels editorials es declarava que *Destino* «es catalán y furiosamente anticatalanista». En un ambient en el qual el sol fet de ser català era sospitós, *Destino* volia crear distàncies insalvables amb el cercle de Cambó i dels antics regionalistes catalans, que ara estaven també al servei de Franco.

El 24 de juny de 1939, la revista va reaparèixer a Barcelona com a publicació privada, però Ignasi Agustí va seguir com a director. Les fletxes falangistes van desaparèixer de la portada el 25 de maig de 1940. La redacció va patir un assalt falangista el 1942, quan Ignasi Agustí havia estat enviat de corresponsal a la neutral Suïssa i allí va romandre fins al març de 1944. En aquell moment, va recuperar la direcció de *Destino*, alhora que el setmanari començava una discreta evolució cap a l'aliadofília, en un moment que l'Alemanya nazi començava a perdre la guerra i la germanofília anterior no tenia futur.

El model dels homes de *Destino* era *El Mirador*, però el context era totalment diferent del de la primera meitat dels anys trenta i difícilment es podia emular el prestigiós setmanari català de preguerra.

Com que la societat catalana no esdevenia massivament franquista, calia generar una línia conformista que no recordés la humiliant ocupació per les armes. Per a una adhesió acrítica i incondicional del règim, ja hi havia la premsa de la Cadena del Movimiento, com *Solidaridad Nacional* i *La Prensa* a Barcelona, *Los Sitios* a Girona, *La Mañana* a Lleida i *El Diario Español* a Tarragona.

L'exili constitueix un univers encara no prou explorat, però el seu estudi i reconeixement és fonamental per entendre les claus del desenvolupament històric, en el nostre cas, de Catalunya. Certament, la Guerra Civil (1936-1939) i el posterior règim franquista va representar un veritable drama per a la professió periodística catalana, que entre la mort i l'exili va perdre més del 80% dels seus professionals.

En la III Jornada «Periodisme i Exili», celebrada el mes de juny del 2025, de la qual publiquem aquí el contingut de les conferències, s'analitzaren, des de diferents perspectives, la Guerra Civil i la repressió franquista, a partir de diverses figures: Isidro Corbinos a càrrec de Josep M. Casasús, Irene Polo a càrrec de Glòria Santa-Maria i Agustí Cabrúja a càrrec Josep M. Figueres; mentre que Albert Balcells transita per la memòria d'exiliats i mitjans de comunicació afectats en el període 1936-1937.

El llibre s'obre amb un capítol introductor de Lluís Costa on reivindica la necessitat de recuperar la memòria de l'exili. La noció d'exili s'associa indefectiblement a la nostàlgia, a la por, al desarrelament... i ens porta, sempre, a evocar situacions dramàtiques. L'exili sol representar l'acabament d'un món, la destrucció d'esperances i il·lusions. Com havia reflexionat Walter Benjamin «la felicitat sembla romandre sempre en el passat».

@DocUniv
documentauniversitaria.com

